

МАКОП

822.33

T1Uk

ЮЛИЙ ЦЕЗАРЬ

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

УІЛЛІАМ ШЕКСПІР.

ЮЛІЙ ЦЕЗАРЬ.

ПЕРЕКЛАД

П. А. КУЛІША.

Виданий з передмовою і поясненнями

Др. Ів. Франка.

Med. univ. Dr. J. TURYN

WIEN

XVIII. Gersthofenstrasse 133

У ЛЬВОВІ 1900.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПЕРЕДМОВА.

I. Значінє драми. „Юлій Цезарь“ — одна з найпопулярнійших Шекспірових драм. Від першої її появи на сцені в 1601 році ми маємо свідoctва про її великий успіх. Поет Джон Вівер у своїй поемі „The Mirror of Martyrs“, виданій 1601 р. пише:

Юрба стоголовна по Брутовій мові
Кричить: „Властолюбний був Цезарь, амбітний!“
Коли-ж Марк Антоній в проречистім слові
Вказав його добрість, заслуги крайові,
Ревнула: „То Брут є злочинець всесвітний!“
Новим наповнившись ми давнім гидуєм;
Спів доти нам гарний, аж другий почуєм.

Ще в р. 1640 поет Леонард Діґс у своїй вірші на честь Шекспіра писав: „Коли мав появи́ти ся Цезарь і коли виступали на сцену Брут і Кассій в різкій суперечці, як же захоплені бували тоді слухачі і з яким подивом виходили з театру! Але иньшого дня з нудного хоч і старанно обробленого Катіліни (Бен Джонзонового) не могли видержати аві́ одної стрічки“. Навіть у XVIII в., в часі псевдокласицизму „Юлій Цезарь“ був одною з не-

многих Шекспірових драм, що не перестали бути зрозумілими. В р. 1741 його перекладено на німецьке, а Вольтер пробував наслідувати його. Ремінісценції з сеї трагедії віднаходять і в класичній німецькій драмі: в Гетевім Фавсті (поява земного духа нагадує появу Цезаревого духа) і в Шіллеровім „Вільгельмі Телю“ (сцена конспірації).

Для дослідника Шекспірового життя і творчости „Юлій Цезарь“ цікавий з двоякого погляду. Він стоїть як граничний камінь на якимсь крутім переломі в його житю. Після довгого ряду майстерних комедій і патріотичних драм в роді „Геяриха V“, творів навіяних глибокою вірою в життя, повних веселої мудрости і свободи духа, він розпочинає ряд великих трагедій, чим раз більше понурих, подіктованих чим раз більше песимістичним поглядом. Деякі ноти в тім страшнім акорді, як ось погорда для народньої юрби, зневіре в жінку, в приятель, в любов, брешуть чим раз різче, сильнійше, доходячи до повного нігілізму в „Тимоні Атенськім“. Та з другого боку ніколи доси Шекспір не творив таких глибоких і з таким артизмом скомпонованих драм. Його основне змаганє: вилушувати в кожній події її психольогічні мотиви, поглиблювати і освітлювати драматичними способами психольогічні конфлікти в душі героїв, тепер доходить до повного панованя. В остатніх творах сеї епохи, приміром в „Антонії і Клеопатрі“ та „Тимоні Атенськім“ драматична композиция усуває ся на другий плян, а психольогічна студия творить головний зміст драми. Певна річ, сеї зворот у Шекспіровій творчости не був випадковий, але мусів мати звязок із його особистими і з сучасними англійськими відносинами. Новійша критика віднайшла багато фактів, що ки-

дають деяке світло на сей переворот у душі поета. Не входячи детально в се питання, ми роздивимось тут тільки в тих фактах, що мали вплив на „Юлія Цезаря“, а з порівняня драми з її джерелом поспробуємо вивести деякі заключеня про настрої і філософію автора.

II. Сучасні мотиви. Історичні обставини, серед яких повстав Шекспірів „Юлій Цезарь“, нагадували де в чім обставини змальовані в самій драмі. Під панованем Єлисавети Англія з малого королівства зробила ся великою світовою силою; ряд блискучих побід на морю і на суші поміг Англії звалити першенство Іспанії; розвій промислу і торгівлі притягнув Голяндию і німецькі Ганзеатські міста. Обік сего йшла оживлена праця на полі науки і артистичної творчости. Кінець XVI віку був епохою такого розцвіту Англії, яким у цілій історії дуже мало можна найти паралелів.

Але вже в остатніх роках XVI в. показували ся признаки розстрою. Королева, людина без сумніву здібна і відважна, старіючи ся виявляла чимраз більше слабші прикмети свого характеру: безмірну зарозумілість на свою красоту, капризність та непостійність, певність своєї необмеженої власти і гіпокризию. Її давнійші випробувані дорадники та воеводи померли; її молодий фаворит граф Ессекс, хоч чоловік високо талановитий та відважний, визначав ся при тім також деякими важними хибами характеру, був зарозумілий, неоглядний і похопливий на всякі авантури — і се не віщувало доброго кінця.

Ессекс знав особисто Шекспіра; він був і сам по троха поет і любив поезию та театр. Правдоподібно зблизив ся Шекспір до всевладного фаворита ще 1590 р.; в його окруженю

пізнав він пізнійше свого найліпшого опікуна, молодого лорда Саутемптона. Се був молодий панич, горяча і непогамована натура, сьмілий у війні, осьвічений і пристрасний прихильник літератури та театру. Він закохав ся в панні Єлисаветі Вернон, сестріниці Ессексовій, але королева не дозволила йому женити ся з нею. Та Саутемптон не послухав наказу і оженив ся з нею потаємно. Се так розлютило королеву, що веліла арештувати обоє молодих і замкнути їх на протяг медових місяців до вязниці, тай потім уже ніколи не прийняла Саутемптона до своєї ласки.

В марті 1599 р. Єлисавета вислала Ессекса на чолі 14.000 війська до Ірляндії де якийсь Тайрон підняв був бунт против Англії. Зараз на початку сеї експедиції спігкала Ессекса неприємність: він іменував був Саутемптона генералом своєї кінноти але Єлисавета, що не могла Саутемптові дарувати його самовільної женячки, зажадала від Ессекса, щоб віддалив його, і Ессекс рад не рад мусів учинити се.

Та ось випало так, що похід против Тайрона не вдав ся і Ессекс вернув до Англії ні з чим. Се дуже розгнівало королеву. Ессексови виточено процес за головну зраду. Правда, сей процес не довів ні до чого, але Ессекс роздратований ним і бачучи, що ласка королеви до него пропадає безповоротно, разом із Саутемптоном уложив змову на против королеви. Змовники хотіли опанувати її особу і захопити в свої руки керму державних справ. Але виконане пляну було таке недотепне, що справа розбила ся на першім кроці; Ессекса і Саутемптона арештовано д. 8. лютого 1601 р. (див. *Brandes, Shakespeare*, стор. 351—371). Ессекс був засуджений на смерть і стятий 25 лютого того-ж року; Саутемптона засуджено

на досмертну вязницю, з якої він увільнив ся аж по смерти королеви Єлисавети.

Що катастрофа, яка спіткала тих двох високопоставлених, а близьких Шекспірови людей, мусіла зробити на него велике вражінє, про се не можна сумнівати ся. Адже-ж у марті 1599 р. він з ентузіазмом витав Ессексове виступленє в похід до Ірляндії; в прольогу до пятого акту його Генриха V. читаємо:

Тепер же гляньте
 В рухливій кузні й робітні уяви,
 Як Лондон вилива' своє міщанство.*)
 Пан голова, вся рада в гарних строях,
 Мов сенатори у старому Римі,
 Й рої плебеїв по за їх плечима
 Йдуть витязеви Цезарю на зустріч;
 Чи — щоб взять менший, та любійший приклад,
 Коли-б так із Ірляндії вернув ся
 Вожд нашої ласкавої цариці
 (Хай в добрий час іде!) й приніс нам бунт
 Настрошений на меч, то чи один би
 Із сего сумирного міста тис ся,
 Щоб повитать його!

Вже тут цікаве зіставленє Цезаря з Ессексом; воно показує, що в Шекспіровій душі вже тоді виробляла ся певна асоціяція ідей у тім напрямі. Правда, про саму Ессексову катастрофу безпосередніх згадок у Шекспірових творах нема. Про такі річи писати тоді було небезпечно, а надто сама ідея конспірованя против коронованих голов не була симпатична Шекспірови. Тільки раз, у 121 сонеті адресованім до лорда Герберта і написа-

*) Себ то на стрічу Генрихови V., що вертає з Франції з війни.

VIII

нім по всій правдоподібности 1601 р., Шекспір натякає на своїх нещасних опікунів. Запевняючи Герберта про свою любов він твердить, що вона далеко постійніша від політики, яка звичайно погубляє своїх коханців, і додає:

Присьвідчить би сеє блазні
Часу нашого могли,
Що для доброти вмирають,
А для злочину жили.

Таке розумінє Ессексової долі висловлене Шекспіром дає несумнівний доказ на те, що драма „Юлій Цезарь“, се поетичний відгук того сензаційного факту, на який Шекспір дивився власними очима. Бож придивімо ся ближше, які постаті, які конфлікти змальовані в тій драмі!

Всеволодний Цезарь, славний побідами і генієм, старієть ся; сонце його генія померкло, перевагу беруть людські слабости: нища, зарозумілість, забобонність і впертість. А насупротив него серед юрби невдоволених виріжнює ся чоловік молодий, впливовий і люблений народом, філософ з уподобаня, натура м'ягка і гуманна, але задивлена в філософічні доктрини та в свою республіканську традицію — Брут. Між тими двома силами приходить до конфлікту, в якому, що правда, гине Цезарь від мечів змовників, але гине й Брут разом зі своїми прихильниками наслідком власної політичної недогадливости, чесности і м'яккости там, де треба було бути безоглядним, наслідком податливости там, де треба бути консеквентним, і неподатливости там, де слід би було уступити. Гине чесний чоловік для того, бо його вчинок, сповнений у найліпшій намірі, був таки злочином з огляду на відносини, серед яких був сповнений; гине як герой пізнавши, що через помилку вважав увесь

свій час і своє окруженє геройським. Умирає для чесноти, живши для злочину — так само, як по Шекспіровій думці вмер граф Ессекс. Із сего погляду ми мусимо Шекспірову трагедію „Юлій Цезарь“ уважати поетичним монументом здвигненим на могилі нещасного англійського магната. Дивлячись на неї з сего погляду ми зрозуміємо найкраще її архітектуру і ті зміни, які поробив Шекспір у своїм матеріалі вжитім для сеї будови, прикроюючи його для своїх цілей.

III. Жерела драми. Хоча Цезарева постать і смерть була темою багатьох драм у англійській літературі перед Шекспіром, то про те сим разом Шекспір не користувався жадним із тих своїх попередників, але черпав просто з Плутарха, а власне з житєписів Цезаря, Брута, Марк-Антонія і троха Ціцерона. В поясненях до драми ми показали докладно, де Шекспір ішов за Плутархом, а де відбігав від него. Ті відскоки йдуть у троякім напрямі. Поперед усього Шекспір зробив фігуру самого Цезаря меншою, мізернійшою, ніж її змалював Плутарх. Він прибильшив його фізичні недомаганя, а його духовий портрет звів подекуди майже до карикатури. Шекспірів Цезарь забобонний, упертий на дрібницях, самохвалько, любить підлещуванє і підхлібство, хоч удає з себе непохитного; він у душі бажає корони, але не хоче стратити популярности в народної черні; він боїть ся конспіраторів, боїть ся людей, що багато думають і виявляє характерну у всіх тиранів предилекцію до людей ситих і тупоумних. Можемо сказати сьміло, що се навмисно зменчена і скарикурована копія Плутархового Цезаря, а ледво тїнь дійсного, історичного. Але говорити при тїм, як се чинить Брандес (ор. cit. 430, 441), про нездібність Шекспірову — розуміти Цезарів

геній, нема ніякої підстави. В інших своїх драмах згадує Шекспір не раз про Цезаря з великим ентузіазмом (див. *Brandes*, op. cit. 431) і велить нам догадуватись, що він дуже добре розумів його велич. Колиж тут він змалював його таким малим, то се очевидно не був брак зрозуміння, але його намір і той песімістичний настрій, у якім повсталала трагедія. З того, що сказано вище, випливає ясно, що Шекспір писав свою трагедію під вражінем Ессексової катастрофи; а в таким разі щож простійше, як припущенє, що в фігурі Цезаря він вложив характеристику тої, що була приятелькою і злим духом Ессекса — королеви Єлисавети? Критика згідно підносять, що Шекспір, бодай у остатній добі своєї творчости, від р. 1600, дивив ся на Єлисавету далеко не ентузіастично, не віддавав їй ніяких прилюдних похвал, не обізвався ані словом при її смерті (див. *Brandes*, op. cit. 350). А що той Цезарів портрет, який він змалював у драмі, не в одному нагадує ту Єлисавету, яка підписувала смертний засуд на Ессекса, се відразу впадає в очи.

Коли з одного боку Цезаря вкоротив Шекспір навіть супроти Плотарха, то Брута, властивого героя трагедії, змалював навіть вище Плотархового росту. Правда, сам Плотарх кермуючись республіканськими симпатіями підкресив Брута супротив його історичного оригінала; Шекспір додав йому ще більше симпатичних рисів, в тім числі прим. сердечне відношенє до слуг і вояків, до жінки. лицарське почутє справедливости і безкористність, хоча прим. Плотарх згадує про те, що він значно побільшив свій маєток лихвою. Очевидно, що й тут рукою Шекспіра кермувала не жадна республікансько-демократична тенденція, а виразне бажанє — перенести на Брута симпа-

тичні риси нещасного графа Ессекса. З сего вийшло, що він мусів перемінити історичні пропорції і використовуючи совісно дрібні або анекдотичні риси знайдені у Плютарха, дав образ мало відповідний тому, що знайшов у своїм первовзорі, та за те тим більш інтересний як пам'ятка його власного настрою і його поглядів на своє оточення.

Ще в одному напрямі бачимо у Шекспіра зміну супроти Плютарха. Коли у грецького історика оповідане держить ся досить об'єктивно супроти народніх мас, то Шекспір і тут, як у „Коріолянї“, не таїть ся зі своєю нехитю до тих мас, робить їх глушійшими, більше змінними та безхарактерними, вїж були надїї, або, як влучно висловив ся один критик, переносить до Риму льондонську вуличну юрбу з кінця ХVІ віку.

„Юлій Цезарь надрукований був у перше аж у повнім (посмертнім) виданю Шекспірових творів 1623 р.

І. Франко.

ЮЛІЙ ЦЕЗАРЬ.

DRAMATIS PERSONAE.

Юлій Цезарь.		
Октавій Цезарь	}	тріум- віри послі смерти Цезаря.
Марк Антоній		
М. Емілій Лепід		
Ціцерон Публій		
Помпій Лена		
Марк Брут	}	змовники проти Юлія Цезаря.
Кассій		
Каска		
Требоній		
Літарій		
Децій Брут		
Метел Цімбер		
Цінна		
		Флявій } Марул } трибуни.
		Артемідор, софіст Кнідос- ський.
		Віщун.
		Цінна, поет.
		Другий поет.
		Люцій, Титивій, Мессаля, молодий Катон і Во- люмній, друзі Брутові та Кассієві.
		Варрон, Кліт, Клявдій, Стратон, Люцій, Дар- дан, слуги Брутові.
		Піндар, слуга Кассієв.
		Кальфурнія, жона Цеза- рева.
		Порція, жона Брутова.

Сенатори, міщане, сторожі, прибічники й иньші.

Сцена більшої частини драми в Римі, потім у Сардесі
та під Філіппами.

АКТ ПЕРВИЙ.

Сцена перва.

Рим. Вулиця.

Входять Флявій, Марул та купа міщан.

Флявій.

Геть по домах, гультаї, геть розходьтесь!
Чи се вам сьвято? Знаєте-ж се добре,
Що ремесник не мусить сновигати
В робочий день без ремесної цѣхи.
Кажи, яке твоє ремество?

Первий міщанин.

Та що ж, добродію? я тесля.

Марул.

Де-ж твій фартух шкуратяний і шнур твій?
Чого се так прибравсь, неначе в сьвято?
А ти, добродію, хто будеш?

Другий міщанин. По правді ска-
завши, добродію, перед хорошим ремесником
я тільки, так сказати, підлаток.

Флявій.

Кажи, яке твоє ремество, просто.

Другий міщанин. Таке, добродію, що
вповаю, моїй совісті не завадить. Я, бачте, до-
бродію, поправляю ледаче.

Марул.

Ремество, дурню! чуєш ти? ремество!

Другий міщанин. Ну бо, добродію, благаю тебе, не рвись так. А хоч і порвеш ся, так я тебе поправлю.

Марул. Що ти сим хочеш сказати? Поправиш мене, грубіяне?

Другий міщанин. А вже-ж, добродію, підлатаю тебе.

Флявій. То се ти швець?

Другий міщанин. Далєбі, добродію, я тільки й живу шилом; тільки й мішаюсь у чоловіче й жіноче діло, що шилом. Я, добродію, настоящий лікарь старого обува. Як зробить ся йому дуже недобре, я його й вилічу. Найлуччі люде, які тільки ступають на волову шкуру, ходіли по моїй роботі.

Флявій.

Чому-ж сьогодні не в своїй ти ятці?

Чого по вулицях їх водиш за собою?

Другий міщанин. Далєбі, добродію, що-б відтоптали своє обува, а мені прибавилось роботи. Справдї-ж, добродію, ми зробили сьвято, щоб подивитись на Цезаря та повтішатись його тріумфом.

Марул.

Втішатись? чим? яке завоюванне
Везе він Риму? і які підданці
Закрашують колеса його воза,
Слідом за ним ідучи у кайданах?
Ви пентюхи, ви каменяки, гірші
Всього що єсть на сьвітї безчуттєве!
Жорсткі серця, жорстокії Римляне!
Чи то-ж то ви не бачили Помпея?
О, скільки раз на мури й на бойниці,

На вежі, вікна й димарі високі
Ви злазили і, на руках державши
Малих дітей, по цілим дням сиділи,
І дожидались терпеливо, поки
Помпей великий вулицями йтиме!
А зуздрівши його, бувало, колісницю,
Чи ви-ж такого не здіймали крику,
Що й Тибр у берегах своїх трусив ся,
Злякавши ся луни, що відкликалась
На ваші крики по його вертепах!
Тепер же, як найкраще повдягавшись,
Хиба собі ви сьвята не зробили,
І не посипали квітками всю дорогу
Тому, хто йде, пишаючись тріумфом
Над кровю благородного Помпея? ¹⁾
Геть по домах! І впавши на коліна,
Просіть богів, щоб одвернули кару,
Що певно вдарить на таку невдячність.

Ф л я в і й.

Ідіте, люде добрі, та за гріх сей
Зберіть до купи всю свою голоту,
Ведіть її на узберіжжє Тибра
І поти плачте понад ним гіркими,
Поки найвисші береги він пійме. (Виходять міщане).
Чи бач, як жужлі їх нутра зтопились!
Німуючи, в своїй вині, почезли.
Тепер іди оттак до Капітоля,
А я пійду сюди, та позриваймо
Окрасу із статуй, де лиш побачим. ²⁾

М а р у л.

А можна нам таке чинити?
Тепер, ти знаєш, люперкальське сьвято. ³⁾

Ф л я в і й.

Дарма. Нехай ні на одній статуї
Трофеї Цезаря не повівають.
Я чернь усюди позганяю з вулиць,

А ти собі зганяй, де зуздриш купу.
Общишуй у його на крилах піре,
То він літатиме звичайним робом.
А то ще підібеть ся више ока
І всіх держатиме у рабськім страсі. (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Громадський майдан.

Входять у процесії з музикою: Цезарь, Антоній, готовий до гонитви, Кальфурнія, Порція, Деций, Ціцерон, Брут, Кассий і Каска; за ними великий тиск людей, а серед них віщун.

Цезарь.

Кальфурніє...

Каска.

Гов. цитьте! Цезарь мовить.
(Музика вмовкає).

Цезарь.

Кальфурніє...⁴⁾

Кальфурнія.

Я тут, мій пане.

Цезарь.

Стань же

Як раз перед Антонієм на стежці,
Як бігтиме в гонитві він. — Антоній!

Антоній.

Що, Цезарю, мій пане?

Цезарь.

Антоніє, в гонитві ти торкнеш ся
Кальфурнії. Старі бо люде кажуть,
Що неплодющі, як до них торкнутись
На сій сьвятій гонитві, вагоніють.⁵⁾

А н т о н і й.

Я пам'ятатиму. Як скаже Цезарь
„Зроби отсе“, то вже воно й зробилось.

Цезарь.

Ідімо, і пильнуйте всіх звичаїв. (Музика).

Віщун.

О Цезарю!

Цезарь.

Ге, хто се кличе?

Каска.

Замовкни все! Мовчать, кажу вам! (Музика втихає).

Цезарь.

Хто з натовпу мене, із тиску кликав?

Я крізь музику голос чув кричучий:

„О Цезарю“! Кажі; ось Цезарь слуха.

Віщун.

Остерегай ся ід у березолі.⁶⁾

Цезарь.

Що се за чоловік?

Брут.

Се віщуватий:

Він каже, щоб ти ід остерегав ся

У Марті.

Цезарь.

А нехай сюди приступить:

А дайте позирну йому в обличчя.

Кассій.

Іди до Цезаря, козаче, з тиску. (Віщун зближаєть ся)

Цезарь.

Ну, говори тепер ще раз. Що скажеш?

Віщун.

Остерегай ся ід у березолі.

Цезарь.

Якийсь сновидний; хай іде. Ну, далі!

(Яса. Виходять усі опріч Брута та Кассія.)

К а с с и й.

А ти не йдеш дивитись на гонитву?

Б р у т.

Я? Ні.

К а с с и й.

Ходім бо.

Б р у т.

Я не забавляюсь.

Не той я чоловік, що наш Антоній.

Тебе-ж я, Кассиє, не зупиняю.

Іди собі, коли твоя охота.

К а с с и й.

Я, Бруте, постеріг з якогось часу,

Що у в очах у тебе щезла ласка,

Котру привик від тебе дознавати.

Аж надто став холодний ти до мене,

І надто ти поводиш ся понуро

З прихильним до тебе, сердечним другом.⁷⁾

Б р у т.

Не помилай ся, Кассиє: дивлюсь я

Понуро тільки на себе самого.

Мене з якогось часу стали мучить

Непримиримі між собою страсті

І мисли, одному мені годящі:

Від них то може я й хмурним здаю ся.

Та сим не мусять огірчатись друзі

(Між них я, Кассиє, й тебе рахую)

І про мое недбальство иньше думать,

Як тільки, що сей бідний Брут воює

З самим собою, а про те й байдуже,

Щоб до людей прихильність виявляти.

К а с с и й.

Не знав же я твого страждання, Бруте,

І через те таїв у серці думи

Великої ціни, високі пляни.

Скажи-ж, мій добрий Бруте, чи ти можеш
Своє лице вбачати?

Б р у т.

Ні, не можу:

Бо око не побачить себе вньше,
Як через одсьвіт, через вньші речі.

К а с с и й.

Се правда. Тим-то ми й жалкуем, Бруте,
Що ти в дому́ таких зеркал не маєш,
Котрі-б достоїнства твої таємні
Твоєму власному являли оку.
Я чув, як многі луччі люде в Римі
(Окриме Цезаря безсмертного), згадавши
Про Брута і, сумуючи в тісноті
Отсих часів бажали, щоб той Брут,
Той благородний Брут та мав їх очі.

Б р у т.

В які безодні, Кассіє, ти тягнеш,
Мене і хочеш, щоб у власнім серці,
Я вбачив те, чого ще в нім не має?

К а с с и й.

Ось слухай, Бруте, наготуй ся слухать.
Ти знаєш, що себе не можеш бачить
Так добре, як побачиш через одсьвіт;
Отсе-ж я, зеркало твоє, смиренне
Тобі представлю у тобі самому
Таке, чого ти й сам в собі не знаєш.
У щирости моїй не сумнівай ся.
Колиб я, любий Бруте, був насьмішник,
Або вязавсь до кожного з любовю;
Колиб ти визнав, що я душа лестива,
Що я суджу того, з ким обіймаюсь,
А на пирах із шушваллю лигаюсь,
Тоді мене вважай ти небезпечним.

(Труби і веселий гук).

Б р у т.

Що се за гук? Боюсь, колиб не вибрав
Народ його собі царем.

К а с с и й.

Боїш ся?

То думаю, що ти сього й не хочеш.

Б р у т.

Не хочу, Кассие, дарма що дуже
Люблю його.⁸⁾ Та що се ти так довго
Мене задержуєш тут? Що ти хочеш
Довірити мені? Коли що nebude
Таке, що всім від того буде добре,
Постав против правого ока честь,
А смерть против лівого, на обох їх
Погляну сьміло: бо з душі бажаю,
Щоб так боги мені допомагали,
Як честь люблю і не бою ся смерти.⁹⁾

К а с с и й.

Сю чесноту в тобі я также знаю,
Як і твоє обличчє. Отже честь
І буде змістом моєї промови.¹⁰⁾
Я не кажу, як ти і иньші люде
Міркують про сю жизнь; а що до мене,
Мені було-б так любо і не жити,
Як жити і що-день когось боятись,
Такого-ж, як я сам. Я народив ся
І ти також свобідним, як і Цезарь.
Згодовано обох нас также добре,
І холоднечу зимню ми обидва
Так само як і він, терпіти вмієм.
Бо раз, під вітряну жорстку негоду,
Як Тибр київ і бив ся з берегами,
„Що, Кассие“? сказав до мене Цезарь:
„Чи кинув ся-б зо мною ти в сей клекіт
Щоб он туди перемахнуть“? І зараз
Я кинув ся, як був у всій одежі,

І тільки закричав йому: „За мною!“
Він також бурхонув. Ревла пучина,
А ми її розрізували міцно,
Відкидували геть, і зупиняли
Серцями, жаждушчими переваги.
Та ще далеко до мети гукне він:
„Гей, Кассіє, на поміч! потопаю“...
І мов Еней, великий наш прапращур,
На плечах з полумя у Трої винїс
Старенького Анхіза так я з Тибра
Знеможеного Цезаря. І сей то,
Сей чоловік тепер зробив ся богом.
А Кассій що? мізерна тварь, що мусить
Хилитись перед ним, як гляне скрива.
У Шпанії його трусила тряця;
Я бачив, як сей бог тремтів і нитвесь;
Поблїдли легкодухі губи в нього,
А око, що лякало всю вселенну,
Пригасло. Чув я, як він стогне,
І той язик, що всі Римляне з нього,
Навчаючись, писали мови в книги,
„Ой лелечко!“ кричав: — „Дай пить, Титине“,
Мов дївчина недужа. І такий то
Слабосилок отсим величнім сьвітом
Орудує і передує всіми!
Чи то-ж не диво, о боги благії! (Веселий гук і труби).

Б р у т.

І знов у труби! знов громадські крики!
Я думаю, що се їх звеселяють
Нові, ще більші Цезарю гонори.

К а с с і й.

Так, друже, він іде, немов кольос
Отсим тісненьким сьвітом, а ми тут,
Дрібнота, проміж ніг його блукаєм,
Шукаючи собі безславної могили.
Судьба людей буває їм підвладна.

Біда, коханий Бруте, не в планетах,
А в нас самих, що пасемо ми задню.
От Брут і Цезарь... Що-ж би в нїм такого
Було, в цїм Цезарі, що голоснїйше
Імя його гуде дзвінить, нїж наші?
Напишеш їх — твоє таке ж хороше.
Промовиш їх — твоє таке-ж принадне.
Ізважиш їх — однаково заважать;
А ваclinати ними стань, то визвеш
Одним і другим таке ж хутко духа. (Великий гук).
Скажи-ж, во імя всїх богів, чим Цезарь
Годуєть ся, що так у гору виріс?
О віку наш! осоромивсь ти вельми.
Ти, Риме, втратив сїмя благородне.
Коли се так бувало від потопу,
Щоб вік одним прославивсь чоловіком?
Коли про Рим хто говорив аж доси,
Що у його просторих мурах тільки
Всього і єсть одним одна людина?
Тепер же так воно і справді: в Римі
Доволі місця, та один живе в нїм.
О! ми обидва від батьків чували,
Що був колись на сьвітї Брут, которий
Так легко стерпів би царя у Римі,
Як і пекельного старого дїдька.¹¹⁾

Брут.

Що любиш ти мене, я не сумню ся.
Угадую, куди мене й теребиш.
Що-ж думаю про се й про наше время,
Я розкажу навпослі; а сьгодні
Прошу тебе, задля моєї дружби,
Не куч мене вже більше. Що сказав ти,
Обдумаю, а що добавить хочеш,
Я все те вислухаю терпеливо.
Ми виберем для сього лучче время,
Щоб про такі бесїдувати речі.

Удовольни ся-ж, благородний друже,
Поки що тим, що Брут скорійше буде
Незнаним селюхом, ніж сином Рима
В таких важких умовах, як, здасть ся,
Сей час на нас накинута береть ся.

К а с с и й.

Радію, що моїм слабеньким словом
Я викресав хоть стільки іскор з Брута.

Б р у т.

Ігрі кінець: вертаєть ся вже Цезарь.

Вертаєть ся Цезарь із своїм почтом.

К а с с и й.

Як мимо йтимуть, зупини ти Каску
Хоть за рукав, то він тобі розкаже
Своїм понурливим звичаєм, що там
Чинилось ва́жного сьогодні.

Б р у т.

Добре...

Дивись однакже, Кассіє, як Цезарь
Гнівом палає. На чолі мов пляма,
А всі кругом — мов вилаяні слуги.
В його Кальфурнії поблідли щоки,
А в Ціцерона очи червоніють
І сьвітять ся, мов серед Капітоля,
Як перекір йому в сенаті роблять.

К а с с и й.

Про все розкаже нам наш Каска.

Ц е з а р ь.

Антоніє!

А н т о н і й.

Що, Цезарю?

Ц е з а р ь.

Нехай мене обстануть люде ситі,
Гладкоголові, що в ночі сплять добре.
Он Кассій — зирка голодно, з під лоба;

Він надто много дума; небезпечні
Такі людці.¹²⁾

А н т о н і й.

Не бій ся, Цезарю: він не опасен.
Се благородний Римлянин і тихий.

Ц е з а р ь.

Я не боюсь його, а тільки хтів би,
Щоб він ситійший був. Коли-б же з страхом
Імя моє вязалось, то нікого
Не знаю я, кого-б я так стеріг ся,
Як худорляки Кассія. Він много
Читає; він великвій наблюдатель,
І прозирає в жизнь людськую зирно:
Не любить, так як ти Антоній, ігор,
І музики також; сьмієть ся рідко;
А засьмієть ся, то вемов глузує
З себе самого і картає дух свій,
Що дав себе чям небудь розсьмішити.
Такії люде вічно у трівозі,
Як перед ними хто угору пійде,
І тим самим же небезпечні дуже.
Я більше говорю тобі, де треба
Боятись, вїж про те, що я бою ся.
Бо я всегда один, усе я Цезарь.
Іди на правий бік: бо я не дочуваю
На лїве ухо, і скажи по правді,
Як думаєш ти сам про нього.
(Виходять Цезарь із своїм почтом. Каска лишаєть ся позаду).

К а с к а.

Чого смикнув мене ти за одежу?
Про що зо мною хочеш говорити?¹³⁾

Б р у т.

Скажи нам, Каско, що там склалось?
Чого се Цезарь дивить ся так мрачно?

К а с к а.

Хиба-ж ти там не був?

Брут.

Коли-б я був там,

То й не питав би в Каски, що там склалось.

Каска. Ге, йому піднесено корону, і як піднесли, він одіпхнув її задом руки, от-так. Тоді всі так і заревли з радощів.

Брут. Чого-ж ревли у друге?

Каска. І в друге того ж

Брут. Ревли вони і втретє. Чого-ж у третє кричали?

Каска. Та все того-ж.

Брут. То йому тричі підносили корону?

Каска. А вже-ж тричі, і він тричі відпихав її, і все тихше да тихше; а мої благі сусіди ревли за всяким одпиханням.

Кассій. Хто-ж йому підносив корону?

Каска. Антоній.¹⁴⁾

Брут. Розкажи доладно, як се було, любий Каско.

Каска. Ну, хоть мене завісь, доладно я не розкажу. Се було просто сьміховище. Я й не вважав на нього. Бачив, що Марк Антоній підніс йому корону, та й не корона то була, а так собі короненя. Ну, як я вже сказав, він одіпхнув її раз; а про те мені здавалось, він би раднійший узяти її. Тоді він підніс її вдруге; він одіпхнув її знов; та мені здавалось, ніби вельми нехотя пальці його відділялись од корони. А тоді підніс йому в третє; він одіпхнув її і втретє; і кожного разу, як її цурав ся, голота репетувала, плескала своїми порепаними руками, кидала в гору заяложеними ковпаками, і за те, що Цезарь цураєть ся корони, так навоняла своїм диханням, що за малим богем не вдушила Цезаря: бо тут зомлів

і впав. Я-ж не одважив ся тут реготати, боючись роззявити рота і вхопити гидкого воздуха.¹⁵⁾

К а с с и й.

Та годі бо вже! Як! зомлів, ти кажеш?

К а с к а. Упав серед ринку; з рота піна і ні слова.

Б р у т.

Се певно так: бо в нього є падуча.¹⁶⁾

К а с с и й.

Ні, се не в Цезаря, а в тебе, в мене
І в Каски благородного падуча.

К а с к а. Не знаю, що ти хочеш сказати сим, а те певне, що Цезарь упав. І коли голодранці не плескали йому і не підсвистували, дивлячись по тому, чи він догоджував їм, чи ні, зовсім як комедиянтови в театрі, то я не чесний чоловік.

Б р у т.

Що-ж він сказав, вернувши ся до себе?

К а с к а. Та що? Не падавши ще, як побачив, що череда зраділа цуранню корони, він розірвав ковнір у сорочці. — „От моє горло, переріжте“! І будь я ремесник, я-б ухопив ся за слово, от провались я в пекло серед сієї шушвалі! А потім упав. А як вернувсь до себе, тоді каже: що коли зробив або промовив що недоладне, то просить їх славетностей покласти се на карб його болісти. Три чи чотири шерпи коло мене закричали: „Ох, добра душа!“ и простили йому від усього серця. Та воно нічого не варто. Коли-б Цезарь пропоров наскрізь їх матірок, вони-б зробили так само.

Б р у т.

І потім він вернувсь сюди понурий?

К а с к а.

Еге.

К а с с и й.

Чи Цицерон нічого не промовив?

К а с к а.

Чому би ні? Він говорив по грецьки.¹⁷⁾

К а с с и й.

Про що?

К а с к а. Ну, колиб я вам се сказав, то ніколи-б не показавсь вам у вічі. А ті, що розуміли його, то всьміхались один до одного і похитували головами. Для мене-ж се була гречина. Ще вам скажу: Марулу та Флявію заткнули пельку за те, що позривали повязки з Цезаревих статуй. Бувайте здорові. Було ще там дурниць доволі, та всього не згадаєш.

К а с с и й.

Ходім вечеряти до мене, Каско,

К а с к а.

Ні, я вже обіцяв ся инде.

К а с с и й.

То чи не прийдеш завтра пообідать?

К а с к а. Прийду, коли жив буду, а ти при пам'яті, і коли твій обід буде стоїти їди.

К а с с и й. Добре, ждатиму тебе.

К а с к а. Жди, буду. А тепер прощайте.

(Виходить).

Б р у т.

Яким же помелом сей чоловік зробив ся!

А в школі з нами був живий мов іскра.

К а с с и й.

Він і тепер такий, як дійде діло

До благородного якого вчинку,

Дарма що вахлаєм таким здаєть ся.

Се тільки до його ума підлива,

Щоб люде лучче наставляли вуха,

Смачнійш його слова перетравляли.

Брут.

А може й так. Тепер ми попрощаймось.
А завтра, коли хоч поговорити,
Прийду до тебе, чи ти сам до мене
Приходь. Я буду визирати.

Кассій.

Прийду. Тим часом думай про вселенну.
(Виходить Брут).

Ти благородний, Бруте, так, а все-ж бо
Я бачу, що і твій металъ шановний
Переробити на щось інше можна.
Оттим же то наш благородний розум
З подібними собі й держатись мусить.
Бо хто стоїть на правоті так твердо,
Щоб спокусить його було не можна?
Ненависний я Цезарю, а Брута
Він любить. Та нехай я був би Брутом,
Він Кассієм, мене-б він так не вкоськав.
Ось я в ночі йому в вікно підкину
Писульок неоднаких рук, мов різні
До нього пишуть про його велику
Повагу в Римі, а тим часом темно
Натякують, який амбітний Цезарь.¹⁸⁾
Тоді хай Цезарь добре бережить ся; —
Зіпхнем його, абож нам згинуть доведеть ся.
(Виходить).

Сцена третя.

Тамже. Вулиця.

Грім і блискавиця. Входять напроти себе Каска з голим
мечем та Ціцерон.

Ціцерон.

Добривечір. Се Цезаря ти, Каско,
Провів до дому? Що-ж так важко дишеш?
Чого се так злякав ся чи стрівоживсь?

К а с к а.

А ти байдуже, як всесвітня сила
Затруєть ся, мов що слабе, похиле?
Видав я хуртовини Ціцероне,
Як скиглячи вітри дуби кололи;
Видав, як гордий океан здимав ся,
Ярив ся, пінив ся і силкував ся
Аж під грізнії хмари сягонути;
Та до сієї ночі не проходив
Крізь хуртовину із дощем огненным.¹⁹⁾
Чи там усобиця на небі підняла ся,
Чи світ пихою прогнівив безсмертних
І в'оружів їх на людську руїну?...

Ц і ц е р о н.

Хиба що небудь ще страшнійше бачив?

К а с к а.

Один невільник (ти його сам знаєш)
Ізняв лівцю в гору — загорілась,
Мов двацять смолоскип палало в купі,
Да й тільки: бо рука ціла зісталась.
А против Капітоля стрів я лева
(Я не ховав уже й меча у піхву).
Зирнув на мене, та й пійшов понуро,
І не зайняв мене. Дивлюсь, ізбілось
До купи з сотня блідолицих женщин;
Від страху помінились. Всі кляли ся,
Що бачили, як люде огнянії
Сюди й туди по вулицях ходили.
А вчора птиця ночі серед ринку
В полудне сіла, скиглила й кричала.
Коли-ж такі дива постали разом,
Нехай не кажуть: „Ось тому причина;
Се натуральна річ“. Бо я в тім певен,
Що сі дива недобре щось віщують
Тій стороні, що вказують на неї.

Ціцерон.

І справді се якесь химерне время:
Та люде на свій лад міркують речі,
Не так, як нам самі вони говорять.
Чи прийде Цезарь завтра в Капітолій?

Каска.

А як же? Бо Антонію звелів він
Сказать тобі, що він там буде завтра.

Ціцерон.

Добраніч, Каско. Під сердитим небом
Не до проходки.

Каска.

На добраніч. (Виходить Ціцерон).

Входить Кассий.

Кассий.

А хто тут?

Каска.

Римлянин.

Кассий.

Се голос Каски.

Каска.

Чутке у тебе вухо. От-то нічка!

Кассий.

Найприємніша для людей хороших.

Каска.

Хто з нас таке грізне зазнає небо?

Кассий.

Ті, хто видав гріхами повну землю.
Що до менé, блукав я скрізь по місту,
Оддаючи себе скаженій ночі,
І так розхріставшись, як бачиш, Каско,
Я груди обнажав перед громами,
І як зміяста, синя блискавиця,
Здавалось, розчиняла груди неба,
Під стріл себе я підставляв метою.

К а с к а.

Про що-ж ти так спокушував безсмертних?
Ми мусимо лякатись і тремтіти,
Як всемогуті небеса в сих знаках
Таких страшних герольдів посилають,
Щоб нас вжахнути.

К а с с и й.

Стуманів ти, Каско,
Чи се в тебе нема тих іскор життя,
Котрі у Римлянина мусять бути,
Чи ти пригашуєш їх? Зблідши зірши,
Жахаєш ся й дивуєш ся, що небо
Зробило ся так чудно нетерплячим.
Коли-б же зміркував сего причину,
Чого сї всі огні, чого духи сї бродять,
Чого птахі й звірі перемінились,
Чого старі, малі й дурні віщують,
Чого се все змінило свій порядок,
Свою природу й шлях своїх назначень
На щось дивоглядне, — тоді-б ти бачив,
Що небо їх таким натхнуло духом,
Щоб стали ся знаряддями лякання
Дивоглядній аж надто ще державі.
Назвав би я тобі і чоловіка,
Такого зовсім, як ся ніч страшенна:
Гримить, блискає, одкриває труни
І, мов той лев, рикає в Капітолї.
Він сам собою, Каско, не міцнійший
Над тебе і менé, та дивно виріє
І став страшним, як сї чудні прояви.

К а с к а.

Ти, Кассіє, про Цезаря говориш?

К а с с и й.

Про кого-б ні було. Бо ми, Римляне,

Такії-ж маєм мускули і члени,
Як наші предки мали. Тільки-ж, горе!
Померли душі в нас отців, і править
Дух наших матірок усїми нами.
Кормига наша й наша терпеливість
Показують, що ми жінками стали.

К а с к а.

А справді кажуть, що в сенаті завтра
Поставлять Цезаря на царство певно.
Мовляв: нехай собі корону носить
На морі й на землі і всюди, тільки
Не в нас в Італії.

К а с с и й.

Тепер я знаю,
Куди свого кинджала направляти:
Ізбавить Кассий Кассія від рабства.
Боги! сим даєте ви силу і слабому,
Сим побиваєте ви деспотів-тиранів.
Нї вежі камяні, нї стїни з мідї,
Нї безпросьвітні тюрми, нї міцниї
Залїзні ланцюги не впиняють духа.
Як сї земні замки огиднуть житнї,
Вона здобуде сили відомкнутись.
Коли я знаю, знай і вся вселенна,
Що я свій пай тиранства що-години
Зумію скинути на віки з себе.

К а с к а.

Так само й я, і кожен раб владїє
Потугою свого позбутись рабства.

К а с с и й.

Чого-ж би Цезарю тираном бути?
Бідаха! Знаю, він не був би вовком,
Колиб не бачив, що ми всї овечки.
Не був би й левом він, колиб не бачив,

Що ми всі поперевертались в серни.
Хто хоче хутко розложить багатте,
Той наперед бере мягку солому.
Що-ж се за по́терть, за останнє сьмітте,
Що се за мотлох Рим, коли він служить
На те підпалом, щоб нам осияти
Таку покидьку, як сей Цезарь?... Що-ж се?
Куди се я зайшов слідом за горем?
Се-ж може я перед рабом охочим
Розговоривсь? Тоді я певно знаю,
Що мушу наготовитись до суду.
Та я в'оружен; нічого боятись.

К а с к а.

Ти се говориш Касці, чоловіку,
Котрий не був ніколи ухашептом.
На, ось моя рука. Вербуй охочих,
Щоб одвернути сю напáсть од Риму.
Ніхто ногою дальш мене не ступить.

К а с с и й.

Тепер ми сторгувались. Знай-же Каско,
Що я не одного з великодушних
Римлян подвигнув на спасенне діло,
Однаково спасенне й небезпечне.
Тепер вони під портиком Помпея
Стоять і ждуть мене; се діло певне.
В таку страшенну ніч ніхто не ходить
По вулицях. Стихії з нами в згоді:
Такі-ж криваві, ярі, безпощадні,
Як і наш задум.

Входить Цінна.²⁰⁾

К а с к а.

Стань тут: бо хтось іде сюди, та й спішно.

К а с с и й.

Се Цінна: я ходу його пізнаю всюди.
Він з наших. — А куди се, Цінно?

Цінна.

Шукав тебе. Хто се? Метеллюс Цімбер?

Кассий.

Ба ні, се Каска. Він із нами.

Хиба там ждуть мене?

Цінна.

Рад вельми.

Що се за ніч страшенна! З наших двох

Чи трох бачими дива предивні.

Кассий.

Так ждуть мене? Кажи бо.

Цінна.

О мій друже!

Колиб же й благородного ще Брута

Ти нахилив до нас!

Кассий.

Не клопочи ся.

Ось, любий Цінно, на отсей папірець.

Положиш там, де претору сидіти,

Да так, щоб він упав у-в око Бруту;

А се йому в вікно ти вкинеш,

А се приліпиш воском до статуї

Старого Брута. Все це поробивши,

Приходь в Помпеїв портик. Ми там будем.

Чи Деций Брут з Требонієм прийшли вже?

Цінна.

Усі прийшли, опріч Метелля Цімбра.

Пійшов тебе шукати до господи.

Я папірці порозтикаю зараз.

Кассий.

І зараз поспішай в театр Помпеїв. (Виходить Цінна).

Ходімо, Каско. Ще до сьвіту треба

Нам побувати в двох у Брута.

Три четверті його вже наші; ще раз

Побачимось, то буде він і ввесь наш.

К а с к а.

Він високо сидить в народнім серці,
І з того, що у нас було-б виною,
Його повага зробить добродітель
І чесність, мов альхімія чудовна.

К а с с и й.

Ти зрозумів гаразд, чого він стоїть
І як потрібний вельми нам. Ходімож.
Бо з півночи уже звернуло. Збудим
Його удосвіта, то й будем певні. (Виходять).

А К Т Д Р У Г И Й.

Сцена перва.

Рим. Брутів сад.

Входить Брут.

Б р у т.

Ге, Люцій! гов!...

Я і по зорях угадать не вмію,

Чи скоро буде день... Гов, Люцій! чуєш?...

Я-б лучче сам так согрѣшив заспавши...

Та годї-ж спати, Люціє! вставай бо!

Входить Люцій.

Л ю ц и й.

Ти звав мене, мій пане?

Б р у т.

Подай мені в писарню свѣчку, Люцій,

І як засвѣтиш, то прийди сказати.

Л ю ц и й.

Ось зараз, пане. (Виходить).

Б р у т.

Се за його постане смертю. Сам я

Не мав би за що вдарити на нього,

Та ради спільного добра. Корони

Йому схотїлось. Тут одно питанне:

Як зопсує вона його природу?
На сонці-ж то й виводять ся гадюки,
І се велить нам стóрожко ходити.
Укоронуємо його, тоді він...
Тоді дамо йому жало, се певне,
Щоб по своїй губив нас уподобі.
Щкодлива для людей така величність,
Що совість розлучає з властю. Цезарь...
Сказати правду, я ще не помітив,
Щоб він своїм страстям корив ся більше,
Ніж розуму. Да й то-ж бо кожне знає,
Що у людей покірливість — драбина
Для юної амбіції. Хто в гору
Видряпуєть ся, дивить ся на неї.
Як-же збереть ся на саму вершину,
То до драбини повертає спину,
І позирає тільки вже за хмари,
Погорджуючи сходами низькіми,
Котрими він піднявсь до високóбсти.
Так може й Цезарь зробить. Тим то й мусим
Його перепинити.
Хоть те, що він тепер є, і не може
Оправдувати в нас такої звади,
Та от що може: те, що він тепер єсть,
До того й до того дійде, збільшившись.
Тим треба нам на нього так дивитись,
Мов се було б гадюченя в яєчку:
Як вилупить ся, буде їдовите,
Таке-ж, як і весь рід його гадючий.
То й задушім його у шкаралюці.

Вертаєть ся Люцій.

Люцій.

Вже, пане, свічка в вас горить в кімнаті.
Як кремінця шукав я на віконці,
Знайшов сю запечатану писюльку,
А не було її, як спать ладнав ся. (Оддаючи йому лист).

Б р у т.

Іди лягай ізнов: ще день не скоро.

Чи се не завтра іди березоля?

Л ю ц и й.

Не знаю, пане.

Б р у т.

А подивись у календарь, та й скажеш.

Л ю ц и й.

Ось зараз подивлю ся, зараз. (Виходить).

Б р у т.

У воздуху жажтять і свище пара:

Так видко тут, що й прочитати можна.

(Розпечатує лист і читає).

„Ти, Бруте, спиш. Прокинь ся, схамени ся!
Невже-ж наш Рим... Промов, удар і визволь!
Ти, Бруте, спиш: прокинь ся!...“

Такі підкази часто я знаходжу
Підкинені мені, щоб я знаходив.

„Невже-ж наш Рим“... се я так доповняю:

„Невже-ж наш Рим та голову нахилить?“

Мої діди Тарквінія прогнали

Із римських вулиць, як царем він звав ся.

„Промов, удар і визволь“!.. Се благають,

Щоб я промовив і ударив?... Риме!

Клянусь тобі, як до ратунку дійде,

Я виповню твоє прохання вповні!

Вертаєть ся Люций.

Л ю ц и й.

Березоля два тижні вже минуло.

(Стукання за сценою).

Б р у т.

Гаразд. Хтось стукає. Іди під двері.

(Виходить Люций).

Як лиш мене той Кассій підострѳжив
На Цезаря, я зовсім сну не маю.²¹⁾

Між виконанням пагубного вчинку

І первим побудом до нього ціла
Середина, се мов якась фантазма,
Якесь гидке, страшенне сновидінне.
Тоді наш геній кличе на пораду
Усі знаряддя смертної природи,
І чоловіче естество страждає,
Мов невеличке царство в часі бунту.

Вертаєть ся Люций.

Л ю ц и й.

Се, пане, брат твій Кассий під дверима.
Він хоче бачити тебе.

Б р у т.

Чи сам він?

Л ю ц и й.

Ні, пане, з ним ще иньші.

Б р у т.

Ти їх знаєш?

Л ю ц и й.

Не знаю, пане: в них шапки на очах,
А пів лица в кобеняки укрито,
Що не пізнати їх ніяким робом.

Б р у т.

Нехай увійдуть. (Виходить Люций).

Так, се побратими.

О конспіраціє! ти й серед ночі,
Як злу найбільше волі, совістиш ся
Свое чоло підозрене являти?

О, де-ж ти в день таку печеру знайдеш,
Щоб вид огидний свій замаскувати?

І не шукай; окрий ся лучче, змово,
Усьмішками та привітаннем любим.

Бо явиш ся ти у природнім виді,
То й сам Ереб не має стілько мраку,
Щоб од людських сердець тебе закрити.

Входять Кассий, Каска, Деций, Цінна, Метел Цімбер
і Требоній.²²⁾

К а с с и й.

Мені здаєть ся, ми вже надто сьміло
Турбуємо тебе. Добрийдень, Бруте!
Чи справді ми тебе потурбували?

Б р у т.

Я встав давно. Мені сю ніч не спалось.
Чи всіх я знаю, що прийшли з тобою?

К а с с и й.

Усїх до одного, і ні одного
Нема тут, щоб тебе не читив, як батька,
І хочуть, щоб ти сам про себе думав,
Як думає все благородне в Римі.
Отсе Требоній.

Б р у т.

Рад його тут бачить.

К а с с и й.

Се Деций Брут.

Б р у т.

Рад і його витати.

К а с с и й.

Се Каска, Цінна, се Метеллюс Цімбер.

Б р у т.

Витаю всіх їх.

Які турботи невсипуці стали
Між вашими очима і між ніччю?

К а с с и й.

Дозволь собі щось потай них сказати. (Шепчуть ся).

Д е ц и й.

Схід ось де. Бачить ся, уже свитає?

К а с к а.

Ні.

Ц і н н а.

О! вибач, мій добродію, свитає.

Он сиві смуги в хмари пов'їдались:

Се вже вістовики близько́го ранку.

К а с к а.

Признайтесь, ви обидва помилились.
Ось, де мечем я вказую, дивітесь:
Вважаючи на ранню пору року,
Тут мусить, геть к полудню, сходить сонце.
Ще за два місяці — на північ піjde:
Там стане сходить; а восток справдешній
Стоїть над Капітолом, прямо осьде.

Б р у т.

Давайте ваші руки по одинцю.

К а с с и й.

І поклянїтесь в нашій постанові.

Б р у т.

Нї, не клянїтесь.²³⁾ Бо коли в народї,
В стражданнях наших душ, в гидбї часу
Ще мало лиха, розїдїмсь різно,
Та й спімо на своїх лїнивих ложах, —
Нехай царить тиран високоглядний.
Коли-ж кругом, як я в тому і певен,
Огню доволї і для легкодухих,
І для насталення чутливих женщин,
То на що нам ще острогї під боки?
Підострожїть нас і сама свобода.
І на що допевняти ся вбезпеки?
Вбезпечує нас тайне римське слово.
Промовили, — хитання в нас не буде.
Якої клятви ще, коли до честн
Озвалась честь і заручила твердо,
Що буде так, або-ж за се поляжем.
Нехай попи клянуть ся, страхопуди,
Та ницаки, тѧ кістяки сухїї,
Та старцї, що й за зло благословляють.
Нехай клянуть ся у лихому дїлї
Тварюки, що їм не дїймають віри.
Ми-ж не плямуймо задуму благого
І невгасного твердого духа

Ба й помислом самим, що наше діло,
Або його спасенне докінчанне
Без клятви нестаточне. Кожна крапля
Крови, що Римлянин у тілі носить,
І носить благородно, збайстручіє,
Коли він схибить хоч малу частину
Обіцянки, котра від нього вийшла.

К а с с и й.

А Цицерон? Чи не посондувати?
Я думаю, він твердо з нами стане.

К а с к а.

Не кидаймо його.

Ц і н н а.

Ні, жадним робом!

М е т е л.

О! він потрібен нам: бо срібний волос
Його нам дасть опінію хорошу
І купить голоси нам у народа:
Він, скажуть, нашими руками правив.
Його повага молоде завзяте
Покрие наше на людському суді.

Б р у т.

О! й не кажіть про нього: шкода праці!
Ніколи він до того не пристане,
Що иньші почали²⁴).

К а с с и й.

Ну, то й не треба.

К а с к а.

І справді, він нам не годить ся.

Д е ц и й.

Чи ще поляже хто, чи тільки Цезарь?

К а с с и й.

Ти, Дециє, спитав у саму пору.
Я думаю, ми не гаразд вчинили-б,
Коли-б Антонія залишили живого,
Тому, що Цезарь так його вподобав²⁵).

Він буде нам противником завзятим,
А засоби його такі великі,
Що як лиш схоче, всім нам буде лихо.
Запобігаючи сьому, нам треба
Антонія із Цезарем убити.

Б р у т.

Ні, Кассіє, се здасть ся вже аж надто
Кривавим ділом: голову ізнявши,
Від тулуба ще й члени відтинати,
Мов гнів при смерті, зависть послї смерті.
Бо-ж Цезарів лиш член один Антоній.
Жерцями будьмо, а не різниками.
Та'ж против духа Цезаря ми встали,
А в духові людськїм крови немає.
Колиб нам Цезаря не убивати,
А тільки дух його опанувати!
Та ні! умерти мусить він за духа.
Убиймо-ж його сьміло, любі друзі,
Та без завзяття. Заколїмо жертву,
Достойную богів, та не рубаймо
На шматтє, так немов собакам трупа.
Нехай серця, мов хитре панство челядь,
Підбурять руки на кривавий вчинок,
Та опісля самі-ж їх і карають.
Се зробить задум наш найпотрібнїйшим,
А не завидливим, і перед миром
Ми явимось не гайдамацтвом лютим,
А очистителями Рима.
Що до Антонія, то не вважайте
На нього: бо він лиха більш не зробить,
Як би правиця Цезаря зробила,
Без голови у Цезаря на плечах.

К а с с і й.

А я таки його бою ся, Бруте,
Бо він до Цезаря такий прихильний...

Юлій Цезарь.

Брут.

Ах, добрий Кассіє! Не дбай про нього.
Коли він любить Цезаря, то зробить
Не більш, як тільки на свою потребу:
Зажурить ся і вмере по ньому з туги.
Да й то навряд: він любить тільки втіхи,
Пустоти світові й бенкетування.

Требоній.

Чого-ж його й боятись? на що убивати?
Він живучи сьміятиметь ся з сього. (Бє годинник).

Брут.

Цить! злічимо години.

Кассій.

Три пробіло.

Требоній.

То час нам розійтись.

Кассій.

Так ще-ж не знаєм,

Чи Цезарь вийде з дому, чи не вийде.

Бо він тепер зробив ся забобонним, —

Як раз на виворіть, ніж перше думав

Про всі фантазії і сні й звичаї.

То й станеть ся, що дивні дивовижі

І незвичайний страх сієї ночі,

З авгурської поради, помішають

Йому прийти сььогодні в Капітолій.

Децій.

Сього не бійтись. Хоть би і зістав ся,

То я його навагу переважу.

Він любить слухати оповідання,
Як однорога деревом підходять,²⁶⁾

Ведмедя зеркалом, слона ровами,

Левів тенетами, а чоловіка

Лестивістю. Да тільки, як сказати,

Що він ненавидить людей лестивих,

Відкаже: „Так, се правда“, а тим часом

Лестивости піддасть ся сам найбільше.
Спустіте ся на мене.

Я знаю, як його гумор направить,
І приведу до вас у Капітолій.

К а с с и й.

То лучче зайдемо усї до нього.

Б р у т.

Як вдарить девять: се не буде пізно?

Ц і н н а.

Се найпізнійш. Колиб же не спізнитись!

М е т е л.

Лїгарій Кай на Цезаря сердитий:
Скартав його за похвалї Помпею.
Шкода, що ми про нього не згадали.²⁷⁾

Б р у т.

Зайди, Метелле, зараз же до нього;
Він прихилиєть ся за щось до мене,
Пошли його сюди, то я настрою.

К а с с и й.

Ось ранок скравсь до нас. Прощай же, Бруте!
Розійдемо ся, друзї, та щоб кожен
Усе те памятав, що говорили.

Покажемо, що ми Рямляне справді.

Б р у т.

А позирайте весело, бадьоро,
Мої панове дорогі, щоб очі
Не виявили, що у вас на думці.
Як наші римські актори, справляйтесь
Статочно, твердо, з неослабним духом.
Добрідень же усїм вам! (Виходять усї опріч Брута).

Хлопче! Люцій!

Байдуже... Ласуй ся, мов чистим медом,
Солодкою росою сну. Бо в тебе
Нема ні привидів, анї фантазий,
Що вими клопїт мізок наповняє.
Оттим то й спиш собі так твердо.

Входить Порція.

Порція.

Бруте!

Мій пане!

Брут.

Порція, чого ти хочеш?
Чого се ти устала так зарані?
Не для твого покволого здоровля
Виходить в ранці на холодний вітер.

Порція.

Не для твого також. Чого ти, Бруте,
Так не ласкаво втік від мене з ложа?
І вчора за вечерею схопив ся,
Та й став, зложивши руки, похожати,
Та думати, зітхаючи важенько.
Як я спитала у тебе, що сталося,
Ти кинув на мене очима гнівно.
А як спитала вдруге, ухопив ся
За голову, та аж ногою тупнув.
А я благать, а ти мовчати мовчки.
І з серцем показав мені рукою,
Щоб віддалилась геть. І я, боявшись
Розсердити тебе ще й надто, вмовкла.
Я сподівалась, що се тільки примха
(Вона у кожного свою годину має).
Ні, ти мовчвш, не спиш, не хочеш їсти.
Колиб у тебе вид, так як удача,
Перемінивсь, то я-б і не впізнала
Тебе, мій Бруте. Дорогий мій пане!
Одкрій мені, чого се ти сумуєш?

Брут.

Мені якось недобре, більш нічого.

Порція.

На те у Брута розум, щоб завчасу
Шукати ліків на свою недугу.

Б р у т.

Так я й роблю. Іди, засни ще трошки.

П о р ц я.

Нездужаєш, і думаєш, що добре
Ходить розхріставшись у ранці рано.
Та туманом сирим холодним дихать?
Нездужаєш, і покидаєш ложе,
Щоб до недуги приманити болість
Із неочищеного воздуха та мряки?
Ні, Бруте, ти у серці недугуєш.
І я про се по праву мушу знати.
На вколїшках тебе я заклинаю
Колись блискучою моєю красою
Усіми звязками любови і присяги,
Котрі із нас двоїх одно зробили:
Признайсь мені, твоїй же половині,
Тобі-ж самому, що в тебе за туга?
І хто такі були в ночі у тебе?
Було їх з шість чи з сім, і закривались
Ба і від темряви самої навіть.

Б р у т.

Не падай на коліна, серце, годі!

П о р ц я.

Не падала-б я на коліна, Бруте,
Коліб твоїм була по правді серцем.
Скажи, чи в нас у шлюбному контракті
Стоїть, щоб я твоїх не знала таєн?
Хиба я другий ти, да не у всьому,
А в тому тільки, щоб з тобою їсти,
Веселою постіль тобі робити,
Та іноді з тобою розмовляти?
То я живу на передмісті в тебе,
Для забавки твоєї? Не супруга,
Наліжниця лише я в тебе, Бруте.

Б р у т.

Ти в мене вірна і шановна жінка,

Ти дорога мені, як ті червоні краплі,
Що бють ся у сумному серці в мене.

Порція.

Колиб се так було, я-б знала тайну.
Хоть я і женщина собі, та вибрав
Мене подружжем Римлянин великий.
Хоть я і женщина собі, та слава
Моя така, що я дочка Катона²⁸).
Невже-ж я не міцнійша з свого полу,
Такого батька мавши й чоловіка?
Скажи, що ви урадили на раді!
Секрету я не виявлю нікому.
Я добру вже собі зробила пробу:
Охотою в стегно кинджал всадила²⁹).
Коли сю біль терплю я мовчки, чом же
Не вмовчала-б твоєї тайни, Бруте?

Брут.

О Зевс! боги! зробіть мене достойним
Такого благородного подружжя! (Стук із за сцени).
Хтось стука'. Порціє, іди до себе.
Всі тайни мого серця скоро будуть
Твоїми тайнами.
Всі змовини мої тобі з'ясую,
Всі надписі чола мого сумного.
Іди, іди! (Виходить Порція).

Входять Люцій та Літарій
Хто, Люціє там стука'?

Люцій.

Отсей недужий просить ся до тебе³⁰).

Брут.

Се Кай Літарій, що згадав Метеллюс.
Геть, хлопче! (Виходить Люцій).

Що, Літаріє, з тобою?

Літарій.

Нехай язик мій слабосильний скаже
Тобі добридень.

Брут.

О! невчасня болість.

Колиб тепер ти, бравий Каю, здужав!

Ліґарій.

Я здужаю, коли в руках у Брута
Єсть подвиг, що назвати варто чесням.

Брут.

Такий і єсть в руках у мене, Каю,
Коли здорове в тебе вухо слухать.

Ліґарій.

Клянусь всіми богами, що Римляне
Їм поклоняють ся: скидаю тут же
Мою недугу. О! ти, духу Рима,
Ти, бравий сину славного коліна!
Сцілив еси мій дух, мов заклинатель.
Тепер вели, боротимусь завзято
Хоча-б і з тим, що в світі неможливе,
І допевнюсь. Що повелиш робити?

Брут.

Звелю таке, щоб хворі стали дужі.

Ліґарій.

А чи нема таких, щоб захворіли?

Брут.

Ми найдемо й таких. Що нам чинити,
Я, Каю мій, тобі все розтовкую,
Ідучи до того, з ким маєм справу.

Ліґарій.

Іди ж, а я, з новоогненним серцем,
Пійду слідом, щоб і таке зробити,
Чого не знаю. З мене й того досить,
Що Брут веде мене.

Брут.

Ходім же в купі. (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Сьвітлиця в Цезаревім будинку.

Грім і блискавиця. Входить Цезарь у нічній опончі.

Цезарь.

Ні небо, ні земля сю ніч не спочивали³¹).

Кальфурнія кризь сон кричала тричі:

„Рятуйте! ріжуть Цезаря“. — А хто там?

Входить слуга.

Слуга.

Вельможний пане!

Цезарь.

Иди, нехай жерці заріжуть жертву

І донесуть мені, що в ній побачать.

Слуга.

Иду, вельможний пане. (Виходить).

Входить Кальфурнія.

Кальфурнія.

Ти, Цезарю, кудись іти зібрав ся?

Сььогодні ти не вийдеш із господи.

Цезарь.

Чому не вийду? Що мені грозило,

Те ззаду тільки на мене дивилось;

Побачить Цезаря в лице, і зникне.

Кальфурнія.

Я на дива ніколи не вважала:

Тепер вони мене лякають вельми.

Опріч того, що бачили ми й чули,

Сторожа каже про страшнійші речі.

Левиця окотилась серед міста;

Гроби, роззявившись, ригали мертвих;

Огненні воїни на хмарах воювались,

Вшиковані як слід по військовому,

І кров їх капала на Капітолій.
У воздуху гук бою розлягав ся,
То ржали коні, то стогнали люде;
А привиди по вулицях блукали
І скиглячи кричали.
О Цезарю! нечувані то речі,
І я боюсь.

Цезарь.

Хто зможе ухилитись,
Що нам боги всеильні присудили?
Ні, Цезарь вийде: бо сї віщування
Були так про весь сьвіт, як і про нього.

Кальфурнія.

Про смерть старечу зорі не віщують;
Як-же вмирає царь, палає небо.

Цезарь.

Легкодух умирає дуже часто,
Хоробрий зустрічає смерть один раз.
З усіх сих див для мене найдивнійше,
Що люде так боять ся смерти вельми,
А смерть — кінець людський та неминучий,
І прийде в час, коли прийти їй треба³²).

Вертаєть ся слуга.

Ну, що автури кажуть?

Слуга.

Щоб не рушав сьогодні ти з господи
Як повиймали тельбухи із жертви,
То не знайшли у животині серця.

Цезарь.

Отсе-ж боги соромлять легкодухів.
І звірь без серця був би справді Цезарь,
Колиб зістав ся дома задля страху.
Ні, Цезарь не зістанесь. Небезпека
Се добре зна, що він небезпечнійший.
Ми два леви, що разом народились,

І старшві я : я дужчві і страшнійшві.
Оттм-то й вйду.

Кальфурнія.

Лелечко, мій пане !

Твій розум никне в самообезпеці.
Ну, не виходь сьогодні. Назови се
Моїм переляком, що ти зістав ся,
А не твоїм. Пошлімо до сенату
Антонія. Нездужаєш ти, скаже.
На вколїшках прошу, не опинай ся !

Цезарь.

Ну, так і будь, нехай Антоній скаже,
Що я нездужаю. Для тебе зістаю ся.

Входить Деций.

Ось Деций Брут: нехай він їм се скаже.

Деций.

Чолом ! добридень, Цезарю наш славний !
Се я зайшов : ходїмо до сенату.

Цезарь.

Зайшов єси у саму пору, Бруте,
Щоб однести в сенат моє витанне
І сповістить, що не прийду сьогодні.
Що я не можу, се була-б неправда.
Що я не сьмію, се була-б ще більша.
Не хочу, от що, Децеє, їм скажеш.

Кальфурнія.

Скажи : нездужає.

Цезарь.

То Цезарь бреше ?

Хйба на те побідоносну руку
Простер я так далеко, щоб не сьміти
Сказать сивобородим щиру правду ?
Скажи їм, Децеє : не прийде Цезарь.

Деций.

Великоможний Цезарю, скажи бо

Причину яку небудь : бо сьміятись
Із мене будуть, як таке скажу їм.

Цезарь.

Причина — моя воля; я не хочу,
Та й годї, і сього сенату дбсить.
Для тебе-ж, Дециє, відкрию иньшу,
Бо я тебе люблю. То знай же правду.
Отся Кальфурнїя, моє подружжє,
Удержує мене сьогоднї дома.
Сю ніч приснилась їй моя статуя :
Із неї сотнею цївок, мов із фонтана,
Свистала чиста кров, і городяне
Регочучи в нїй полоскали руки.
Се їй здаєть ся перестереженнем
І віщуваннем бід якихсь великих.
На влодїшках вона мене благала
Щоб я зіставсь сьогоднї у господї.

Деций.

Нї, зовсїм хибно сон вона товкує.
Сей сон віщує щось фортуinne, гарне.
Твоя статуя що свистала кровю,
В котрій регочучись Римляне полоскались,
Се значить, що від тебе Рим великий
Всисає в себе кров животочиву,
І що кругом тебе великі люде
Шукать клейнодів та гонорів будуть.
От що сей сон Кальфурнїїн віщує.

Цезарь.

Ти вияснив його найкращим робом.

Деций.

І справдї: бо послухай, що я маю
Тобі сказати. Знай, що у сенатї
Сьогоднї піднесуть тобі крону,
Великий Цезарю. Коли-ж їм скажеш :
„Я не пійду“, то перемінять мисли.
А тут іще який насьмішник скаже :

„Нехай про се колись ми потракуєм,
Як луччі сні жона його побачить“.
Сховай ся-ж Цезарь, — всяк зачне шептати :
„Дивись, се Цезарь мабуть ізлякав ся“.
Пробач се слово, Цезарю. Прихильність
Моя до тебе так мені говорить ;
А розум мій з прихильністю у змові.

Цезарь.

Яким дурним тепер твій страх здаєть ся,
Кальфурніє! Соромлюсь, що послухав.
Давайте тогу. Ідемо негайно.

Входять Публій, Брут, Літарій, Метел, Каска, Требоній
і Цінна³⁹).

А ось іде по мене й Публій Лена.

Публій.

Добридень, Цезарю!

Цезарь.

Здоров був, Лено!

Еге, і ти підняв ся, Бруте, рано?
Добридень, Каско! Ще до тебе Цезарь,
Літаріє, не був таким жорстоким,
Як трясця ся, що так тебе зсушила.
Котра година?

Брут.

Вже пробило вісім.

Цезарь.

Спасибі вам за ввічливість і працю.

Входить Антоній.

Дивітесь! і Антоній, що гуляє
До півночі, уже піднявсь. Добридень!

Антоній.

Добридень, Цезарю наш благородний!

Цезарь.

Звели, щоб там було усе готове.

Не осудіть, що ждуть себе заставив.

А, Цінна! А, Метел!.. А, і Требоній?

З тобою нам поговорити треба.
Колиб до мене ти зайшов сьогодні.
Держись для памяти там коло мене.

Т р е б о н і й.

О, буду, Цезарю! та ще так близько,
Що буде жаль твоїм найблизшим друзям,
Чого я став так близько коло тебе.

Ц е з а р ь.

Ходімо, друзі, випемо по кубку,
Та й підемо гуртом, мов побратими.

Б р у т стиха.

Не всяке, Цезарю, і „мов“ буває!
Від сього в Брута серце заниває. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Вулиця поблизу Капітоля.

Входить Артемідор, читаючи лист.

А р т е м і р о р. „Цезарю, остерегай ся Брута, бережись Каски, не наближуй ся до Цінни, не діймай віри Требонієви, пильно вважай на Метелла Цімбра! Деций Брут не любить тебе! Скривдив еси Кая Ліґарія. Одна тільки й думка у всіх сих людей, і вона звернена против Цезаря. Коли ти не безмертен, бувай обачен. Вбезпеченне рівняє дорогу конспірації. Нехай тебе боронять всемогуті боги!

Прихильний до тебе Артемідор“³⁴).

Стоятиму тут, поки йтиме Цезарь,
І мов проситель се йому доручу.
Болить моя душа, що добродітель
Од зуба зависти не слобонить ся.
Коли ти, Цезарю, се прочитаєш,

То будеш жив; а коли ні, то доля
Із зрадниками стала накладати. (Відходить).

Сцена четверта.

Тамже. Друга часть вулиці, перед Брутовим домом.

Входять Порція та Люцій.

Порція.

Біжи як мога, хлопче, до сенату.
Ні слова не кажи! щоб зараз був там.
Чого-ж стоїш?

Люцій.

Не знаю, чого бігти.

Порція.

Колиб ти вже і звідтіля вернув ся,
Перш, ніж скажу, що там тобі робити!
О мужество, стій твердо коло мене,
Іздвигни мур між язиком і серцем!
У мене мужній дух, а сила женська.
Як трудно жінщині хранити тайну!³⁵
Чи ти ще тут?

Люцій.

Та що-ж мені робити?
Побігти в Капітоль, та й більш нічого?
І так вернути ся, та й більш нічого?

Порція.

Подивиш ся, чи ще здоров там пан твій:
Бо він пійшов недужий; та споглянеш,
Що робить Цезарь, і які там люде
До нього тиснуть ся... Що се? чи чуєш?

Слуга.

Нічого я не чую, ясна пані.

Порція.

Прислухай ся, будь ласко, лучче! Наче

Якийсь там гук, немов би галас бою
Несе сюди від Капітоля вітром.

Слуга.

Не чую ані же!

Входить віщун.

Порція.

Іди сюди, козаче.

Ізвідкіля ти йдеш?

Віщун.

З домівки, пані.

Порція.

Котра година?

Віщун.

Вже під девять, пані.

Порція.

Чи Цезарь вже пішов до Капітоля?

Віщун.

Ні ще. Я вийшов, щоб зайняти місце
Та подивитись, як ітиме Цезарь
До Капітоля.

Порція.

Певно маєш просьбу

До Цезаря?

Віщун.

А маю, ясна пані.

Коли захоче Цезарь бути так ласкавим
До Цезаря, щоб вислухати, як я
Прохатиму його остерегатись.

Порція.

Хиба ти знаєш задум против нього?

Віщун.

Не знаю задуму, та страшно:
Всього трапляєть ся. Прощайте, пані.
Тут вулиця вузенька, і той натовп
Сенаторів та преторів та всяких

Просителів старого ще й задавить.
Я виберу собі просторе місце,
І як ітиме наш великий Цезарь,
Скажу йому... (Виходить).

Порція.

Вернусь я до господи.

Ох лихо нам з жіночим нашим серцем!
Нехай тобі боги допоможуть, Бруте!
А хлопець, певно, до сього дочув ся.
Брут має просьбу; Цезарь не зізволить...
О! я зомлію... Люціє, скорійше
Біжи, вклонись од мене своєму пану.
Скажи, що я весела, а вернувшись
Передаси мені, що він відкаже. (Виходить).

А К Т Т Р Е Т Ї Й.

Сцена перва.

Тамже. Капітоль. Сенат засідає.

Натовп народу на вулиці, що йде до Капітоля. Між народом Артемідор і віщун. Труби. Входять Цезарь, Брут, Кассий, Каска, Деций, Метел, Требоній, Цінна, Антоній, Лепід, Попілій, Публій і иньші.

Цезарь.

Ну, от прийшли й березозольні іди.

Віщун.

Так, Цезарю, але ще не минули.

Артемідор.

Чолом тобі, наш Цезарю! Будь ласка,
Візьми та прочитай отсю цидулу.

Деций.

Требоній просить, під годину вільну,
Заглянуть і в його покірну просьбу.

Артемідор.

О Цезарю! читай мою найперше.

Моя про Цезаря самого просить.

Великий Цезарю, читай негайно!³⁶⁾

Цезарь.

Про наші власні справи — послі всього.³⁷⁾

Артемідор.

Ні, Цезарю, читай у сю-ж мінуту.

Цезарь.

Чи при собі він ходить?

Публій.

Геть, козаче!

Кассий.

Не товпте ся! не тут читають просьби!

Ходімо в Капітоль.

Цезарь входить у Капітоль, за ним і всі. Сенатори встають.

Попілій.

Нехай вам пощастить сьогодні доля

У вашими задумі!

Кассий.

В якому, Лено?

Попілій.

Прощайте! (Наближується до Цезаря).

Брут.

Що сказав Попілій Лена?

Кассий.

Щоб пощастила нам сьогодні доля.³⁸⁾

Боюсь, колиб наш задум не відкрив ся.

Брут.

Він тиснеть ся до Цезаря. Пильнуймо!

Кассий.

Колиб нас, Каско, не попередили!

Відкриють, — що тоді чинити, Бруте?

Комусь із нас до дому не вертатись,

Чи Цезарю, чи Кассию — се певно.

Я заколю себе.³⁹⁾

Брут.

Будь непохитний!

Попілій Лена не про нас говорить:

Бо осьміхається ся, і Цезарь не змінив ся.

К а с с и й.

Требоній знає время. Бачиш, Бруте?

Антонія з дороги він одводить.

(Виходять Антоній і Требоній. Цезарь і сенатори сідають на своїх лавицях).

Д е ц и й.

Де-ж се наш Цімбер дів ся? Тут би саме
Із просьбою до Цезаря явитись.

Б р у т.

Він ось готов; стисніть ся й підсобіте.

Ц і н н а.

Ви, Каско, перший підніміте руку.

Ц е з а р ь.

Чи всі ми тут? Які хто має просьби
Подати Цезареві і сенату?

М е т е л.

Найвисший і наймогутнійший пане,
Великий Цезарю! Метеллюс Цімбер⁴⁰)
Кладе своє в ногах у тебе серце. (На вколішках).

Ц е з а р ь.

Знай се, Метелле Цімбере, завчасу :
Так лазючи та лестячи, ти міг би
Аби кому зогріти кров холодну
І обернуть його декрет розсудний
Та добре вирахований в дитячу
Захтінку. Ні, не будь такий безумний :
Не думай, що кров Цезареву можна
Перемінить лестивими словами,
Низенькими поклонами, собачим
Підлизуваннем, мов дурну пампушку.
Ми вигнали декретом твого брата :
Коли за нього ти лестиш та гнеш ся,
То геть від мене, цуцику мерзений!
Знай, що у Цезаря нема неправди,
Без доводу його не вдовольнити⁴¹).

Метел.

То може є тут поважнійший голос,
Для вуха Цезаря великого солодший?
Нехай його за вигнанця благає!

Брут.

Я, Цезарю, тобі цілую руку,
Та не з лестивости цілую і благаю:
Нехай у Рим з вигнання Публій Цімбер,
Метеллів брат, вертаєть ся негайно

Цезарь.

Як? Брут?

Кассий.

Помилуй, Цезарю, помилуй!
І Кассий падає тобі у ноги,
Щоб Цімбра Публія вернув з вигнання.

Цезарь.

Колиб я був таквй, як ви, я б зрушивсь;
Колиб я вмів просити, ви впросили б.
Та я незломний, як зіззда полярна,
Що їй немає рівні на всім небі
У нерухомому її стоянні.
Без ліку зорями пишаєсь небо;
Усі вони огонь, усі сваяють;
Та поміж них одна стоїть недвижно.
Так само й на землі людей без ліку;
Всі люде плоть і кров, всі мають серце;
Та одного між них я тільки знаю,
Що на своїм держить ся непохитно,
Не зрушить ся нічим, і се — сам Цезарь.
Я доведу сього і тим вам трохи,
Що був несхитний в Цімбровім вигнанні
І не подав ся, щоб його вернути.

Цінна.

О Цезарю!

Цезарь.

Геть! Ти Олімп із місця зрушить хочеш?

Деций.

Великий Цезарю!

Цезарь.

Чи й Брут у ноги падає на дармо?

Каска.

Так говоріте-ж ви за мене, руки!

(Каска поразяє Цезаря кинджалом у шию.⁴²) Цезарь хапає його за руку. Тоді пронизують його иньші конспіратори, а на кінець і Брут).

Цезарь.

І ти, мій Бруте?... Ну, то Цезарь впаде!⁴³)

(Вмирає. Сенатори і народ розбігають ся переполошені).

Цінна.

Свобода! воля! згнуло тиранство!

Біжіть, кричіть, гукайте скрізь по місті!

Каска.

Гей на трибуни, та гукайте людям:

„Свобода, воля, визвіл, давнє право!“

Брут.

Народе і сенате! не лякайтесь.

Ми гордошам сплатили по заслужі.

Каска.

Гей, на мовницю, Бруте!

Деций.

Кассе, ти также!

Брут.

Де Публій?

Цінна.

Ось де. Він зовсім стеряв ся

Від колотнечі.

Метел.

Станьмо в лаву, братте,

Щоб хто із Цезаревих друзів часом...

Брут.

Чого нам купитись? Не бій ся, Публій!⁴⁴)

Ніхто тобі лахого тут не мислить,

Ні в ньому кому з Римлян так само.
Оповісти їм, Публіє, се слово.

К а с с и й.

Та й геть боржій, бо як народ метнеть ся
На нас, щоб не штовхнув тебе старого.

Б р у т.

Та й справді, щоб ніхто за наше діло
Не поплативсь, крім нас, що се зробили.

Вертаєть ся Требоній.

К а с с и й.

А де-ж Антоній?

Т р е б о н і й.

З ляку втік до дому.

Мужчини, жінки й дїтвора мліють,
Кричать, біжать, мов судний день почав ся.

Б р у т.

Побачим, доле, що ти нам судила.
Що ми ввиремо, річ певна. Люде тільки
Про те й турбують ся, щоб виграти время.

К а с к а.

Не треба й того. Хто вірве у смерти
Двацяток літ, той стілько-ж їх украде
У страху смерти.

Б р у т.

О, коли се правда,

То смерть найбільше наше добродїйство!

І Цезарю вгодили ми як друзі,

Смертельний страх йому укоротивши.

Гей, стійте, братте! ось помиймо руки

У крови Цезаря по самі лікті,

Скрївавмо і мечі свої блискучі,⁴⁵⁾

Та подамось перед народ на ринок

І, потрясаючи над головами

Червоними мечами загукаймо:

„Мир і свобода! Мир, свобода, воля!“

К а с с и й.

Схилим ся й миймо! Бо минуть століття,
І скільки раз отсю величню сцену
Грать будуть у невроджених державах,
На мовах, що їх ще ніхто не знає.

Б р у т.

І скільки раз ізнов поляже Цезарь
Для іграшки, так як тепер простяг ся
У стіп статуї славного Помпея,
Не більше варт, як купка пилу.

К а с с и й.

Й скільки

Разів се станеть ся, згадають люде
Про звязок наш, згадають і про тее,
Що ми дали своїй землі свободу.

Д е ц и й.

То що-ж? ходім?

К а с с и й.

Ходімо всі юрбою.

Веди нас, Бруте. Ми твій слід закрасим
Найсмільшими, найлучшими серцями Рима.

Входить слуга.

Б р у т.

Стій! Хто йде? Се Антонійв приятель.

С л у г а.

Так, Бруте, повелів мій пан Антоній
На вколішки перед тобою впасти,
І так простерши ся до тебе мовить:
Брут благородний, мудрий, сильний, чесний;
Цезарь могутній, смілий був і добрий.
Скажи-ж: Люблю я Брута й поважаю,
А Цезаря боявсь, любив і чтив я.
Коли Брут зволить приректи, що може
Антоній до його прийти безпечно
І впівнитись, що Цезарь варт був смерти,
То мертвого він Цезаря не буде

Любити більше, ніж живого Брута,
І піjde з ним і з всіми, що з ним спільні,
На всі невгоди сих хитких обставин.
Так повелів сказати мій пан Антоній.

Б р у т.

Твій пан розумний Рямлянин, хоробрий:
Інакше я про нього і не думав.

Скажи йому: коли він зробить ласку
Прийти до нас, то кається не буде.
Клянусь моєю честю, що до дому
Відпустимо його ані торкнувши.⁴⁶⁾

С л у г а.

Я зараз приведу його. (Виходить).

Б р у т.

Я знаю.

Що він приятелем нам щирим буде.

К а с с и й.

Хотів би я сього, та тільки вельми
Боюсь його, а в мене дух на горі
Чуткий і ще не помилявся ніколи.

Вертаєть ся Антоній.

Б р у т.

Та ось і Марк Антон. Вітаєм, Марку!

А н т о н і й.

О Цезарю великий! як же низько
Лежиш ти! Всі твої побіди, слава,
Тріумфи, здобич ось у що вмістились!
Прощай же! Я, панове, ще не знаю,
Які в вас задуми, і хто ще мусить
Облитись кровю. хто доспів на страту.
Коли се я, то Цезаря загибіль
Була-б найлуччою годиною для мене.
І сі мечі, що процвили так пишно
Від крові найціннійшої на світі,
Були-б достойним для того знаряддем.
Благаю вас, коли я вам нелюбий,

Вволіте вашу волю зараз, поки
Парують ще червоні ваші руки.
Живи я й тисячу ще літ на сьвітї,
Не наготовлю ся так добре вмерти,
І не вподобаю нїякого так місця,
Як коло Цезаря, і не захочу
Вмирати иньше, як од вас панове,
Найвисших духом у наш час героїв.⁴⁷⁾

Б р у т.

Антоніє! не нам тебе вбивати.
Ми мусимо кривавими здаватись;
Та ти вбачаєш тільки наші руки
І вчинок їх жорстоквій, а не бачиш,
Що в нас серця м'ягкі і жалісливі,
І жалощі до бідування Риму
Накликали на Цезаря погибель.
Огонь огонь, жаль жаль вгашає, брате.
У нас мечі, Антоніє, на тебе
Із олова, а не зо сталі, руки-ж
Простягнені тобі на привітання,
Братерські-ж серця прийнять готові
Тебе з любовю і пошануванням.

К а с с и й.

Твій голос буде сильний, як і всякий,
При розділі нових посад в державі.

Б р у т.

Спокій ся тільки, поки втихомирим
Поспільство, що від страху вийшло з себе;
Тоді з'ясуємо тобі причину,
Про що я так чинив, я, що прихильний
До Цезаря й тоді був, як вбивав.

А н т о н і й.

Я в вашій мудрости не сумніваюсь.
Давай мені криваву кожен руку:
Ти, Бруте, первий; Кассіє, ти другий.
Тепер ти, Деце, і ти, Метелле,

Ти, Цінно ти хоробрий Каско,
Останній ти, Требоній, та в любови
Ти не останній.⁴⁸⁾ О мої панове!
Що я скажу вам?
Тепер кредит мій, чи моя повага
Стоїть у Римі на слизькому ґрунті:
Так що я здам ся вам чимсь неподобним,
Або легкодухом-страхополохом,
Або-ж підлизою. .
О Цезарю! любив тебе я щиро...
І що-ж? як дух твій дивить ся на мене?
Чи се йому не більша буде мука,
Ніж смерть твоя була, що твій Антоній
Та радить мир з твоїми ворогами,
Скрівавлені стискаючи їм руки
Перед твоїм преблагородним тілом?
Коби я стільки мав очей вірлатих,
Як ти на тілі маєш ран глибоких,
І слъози з них так ринули потоком,
Як бризькає із тебе кров горяча,
Се лучче-б личило мені, ніж явно
З твоїми ворогами накладати.
Прости мені, о Цезарю великий!
Тут гнали, тут застукали мисливі
Тебе, мій оленю неустрашимий!
Тут вшав еси, і круг тебе постали
Твої ловці, добичею значні
І зачервонені твоєю кровю.
І справді се, о сьвіте! був твій олень...
Ти справді наче олень тут простяг ся,
Которого царі гуртом звалили.⁴⁹⁾

К а с с и й.

Антоніє!

А н т о н і й.

Ні, вибач мені, Каю!

Се Цезареві й вороги сказали-б ;
З уст друга се холодне, скромне слово.

К а с с и й.

Я й не суджу тебе за те, що хвалиш
Ти Цезаря; та як же мислиш
Ти з нами бути? у яких стосунках?
Чи хочеш записатись в наші друзі,
Чи нам не озирати ся на тебе?

А н т о н і й.

На те я й руку вам подав, та тільки
Збочив, на тіло Цезаря зирнувши.
Я друг усім вам і до всіх прихильний —
Вповаючи, що ви дасте резони,
Чим вам здавався таким шкідливим Цезарь.

Б р у т.

А вже ж! А то-б се вид був вельми дикий.
Резони в нас були такі хороші,
Що хоть би Цезарь був отець твій рідний,
То і тоді-б ти ними вдовольнив ся.

А н т о н і й.

Се все, чого я хочу; та прошу ще,
Дозволь перенести його на ринок
І там з трибуни, як се личить другу,
Промовити над ним останнє слово.

Б р у т.

Перенеси, промов.

К а с с и й.

Ось слухай, Бруте!

Одумайсь: ти не знаєш сам, що робиш.
Не дозволяй з трибуни промовляти.⁵⁰⁾
Хиба не знаєш, як останнє слово
Народ ізрушить Римський?

Б р у т.

Не турбуй ся!

Я перше сам промовлю із трибуни
І покажу, за що полїг наш Цезарь.

Що потім говоритиме Антоній,
То се, мовляв, за дозволом він скаже :
Урадили, мовляв, гуртом, щоб Цезарь
Мав похорон почесний, церемонний.
Се більше нам поможе, ніж зашкодить.

К а с с и й.

Не знаю, тільки се мені нелюбо.

Б р у т.

Бери, Антоній, Цезареве тіло.
Не гудь же нас в твоїм останнім слові,
А Цезаря хвали, як сам захочеш.
І скажеш, що з тобою ми в угоді;
А ні, то лучче зовсім не торкай ся
До похорону. Говорити-ж будеш
З тої трибуни, що я перше тебе
Зійду на неї, і зачнеш не перше,
Як я скінчу.

А н т о н і й.

Нехай; більш не бажаю.

Б р у т.

Як приготуєш тіло, йди за нами.

(Виходять усі окрім Антонія).

А н т о н і й.

Прости мені, скривавлена пилино,
Що я мирюсь із сими різниками!
Руйновище найлуччої людини,
Яка коли плила в потоці часу!
Біда руці, що пролила сю чисту,
Дорогоцінну кров!
Над ранами твоїми, що розкрили,
Немов німі уста, червоні губи,
І просять язика і слова в мене,
Над ранами твоїми пророкую:
Побе прокляте всі частини світа;
Усобиці й завзяті люті бої
По всій Італії кипіти будуть;

Кров і руїна так вйдуть у звичай,
І страхітте таким щоденним стане,
Що матірки сьміятимуть ся тільки,
Як будуть їх дітей четвертувати
Вояцькі руки.

Привичка до кривавих дїл задавить
Усяку жалість у серцях, і Цезарь,
Жадний на відомщення, лютим духом
Носитись буде понад нашим краєм
З пекельною Гекатою укупі,⁵¹⁾
Кричать всевладним голосом: „Руйнуйте!
Вирізуйте! пліндруйте!“ і спускати
Собак війни, щоб се паскудне діло
Смерділо по землі кривавим трупом,
Котрий стогнатиме о похоронах.

Входить слуга.

Ти служиш Цезарю Октавію, здаєть ся?

С л у г а.

Так, я йому служу, вельможний пане.

А н т о н і й.

Писав до нього Цезарь лист і кликав
Його у Рим.⁵²⁾

С л у г а.

Так, він той лист одержав,
І вже в дорозі. Я ж прибув до тебе,
Щоб на словах сказать... (Побачивши тіло.)
О! Цезарь!

А н т о н і й.

У тебе серце повне. На бік же та виплач!
Печаль, бач, мов зараза: бо й у мене
Змокрили очи, скоро я побачив,
Як заблищали перли горя в тебе.
То пан твій вже в дорозі, кажеш?

С л у г а.

Він почуватиме за сїм миль тільки.

Антоній.

Вертай ся-ж зараз, і скажи, що сталось.
Тепер в жалобі Рим і в небезпеці.
Октавій ще не певний тут у Римі.⁵³⁾
Боржій назад, та передай, що чуєш.
Ні, підожди. Тоді поїдеш з Риму,
Як я перенесу на ринок тіло.
Там я промовлю слово до народу,
То знатимеш, як він прийме се діло,
Жорстоке діло сих людей кривавих.
Тоді Октавію всю правду скажеш
Про наші справи. Поможни підняти.
(Виходять з Цезаревим тілом).

Сцена друга.

Тамже. Форум.

Входять Брут та Кассий з натовпом народу.

Міщане.

Задовольніте нас! Оправдуйтеся! Кажіть!

Брут.

Ходімо-ж ізо мною. Я вам, братте,
Все розкажу. Ти, Кассие, на другий
Куток веди своїх, то ми розділим
Сей натовп надвоє. —
Хто хоче слухати, що я промовлю,
Той оставай ся тут. Которі-ж хочуть
Послухать Кассия, ті з ним ідіте;
То й знатимуть усі, про що се Цезарь
Лежить убитий.

Первий міщанин.

Я послухать хочу Брута.

Другу й міщанин.

А я послухаю, що скаже Кассий.

А вислухавши нарізно обох їх,

Зрівняємо, які у них резони.

(Виходить Кассий з деякими міщанами. Брут сходить на ростра).⁵⁴)

Третій міщанин.

Вже благородний Брут на говорниці.

Мовчіть !

Брут.

Дослухайте аж до останку.⁵⁵)

Римляне, земляки, прихильники! слухайте моєї справи та мовчіте, щоб чути. Вірте моїй чести і пошануйте мою честь, щоб няти віри. Судіте мене по своєму розуму, і розбудіте ваші духові сили, щоб лучче судити мене. Коли в сій громаді є хто такий, що був щирим прихильником Цезаря, то я скажу йому, що Брут любив Цезаря не менше. Коли-ж сей прихильник спитає: чого Брут устав на Цезаря? — от моя відповідь: Не того, що я любив Цезаря менше, а того, що я любив Рим більше. Чи вам би лучче було вбачати Цезаря живим, та й умирати невільниками, чи лучче нехай він буде мертвий, а ви житимете вільними людьми? Цезар любив мене; я плачу по нім. Був він щасливим, — я радувався; був хоробрим, — я шанував його; а як зробивсь амбітним, — я вбив його. От вам і сльози за його любов, і радування його фортуною, і шана його хоробрости, і смерть за його амбіцію. Хто тут є такий підлий, що схотів би бути рабом? Коли хто знайдець ся такий, скажи, бо я його обидив. Хто тут є такий необтесаний, що не хотів би бути Римлянином? Коли такий є, говори, бо я його обидив. Хто тут є такий ле-

дачий, що не любив би свого краю? Коли є такий, говори, бо я його обидив. Зупиняюсь: відкажуть!

У с ї.

Ні, Бруте, тут нема такого.

Брут. То нікого я й не обидив. Я зробив не більш того з Цезарем, як ви зробили-б із Брутом. Про його смерть прописано в Капітолі. Слави йому не вменшено, чим він її заслужував, і провини його не перевеличені, за котрі він наложив душею.

Входить Антоній із Цезаревим тілом.

От вам і тіло його, оплакане Антонієм. Хоть його руки й не було в убійстві Цезаря, та воно обернеться йому на користь. Він займе місце в речі посполитій; а хто-б з вас не схотів би сього? Тут я закінчу. Як я вбив найлуччого друга для Рима, так держу той же кинджал і про себе, колиб моїй країні знадобилась моя смерть.

У с ї.

Живи, наш Бруте! о живи, живи!

Первий міщанин.

Проведемо його до дому з честю!

Другий міщанин.

Поставмо з предками йому статую!

Третій міщанин.

Нехай він буде Цезарем!

Четвертий міщанин.

І лучче,

Що в Цезаря було, ми в нім вінчаймо!

Первий міщанин.

Проведемо із погуком та криком!⁵⁶⁾

Брут.

Земляцтво!

Другий міщанин.
Цитуйте, цитуйте! він говорить.

Первий міщанин.

Мовчіть бо! гов!

Брут.

Земляцтво любе! ні, не провожайте,
Зостаньтесь із Антонієм для мене,
Віддайте тілу Цезаря шанобу,
І вислухайте, що Антоній скаже
Про славу Цезаря: бо наша воля
На се була, щоб він його прославив.⁵⁷)
Благаю, не розходьтесь, браттє,
Опріч мене, докіль скінчуть Антоній. (Відходить).

Первий міщанин.

Чекайте! гов! що скаже нам Антоній.

Третій міщанин.

Нехай і він на говорниці стане.
Послухаймо його. Зіходь, шановний
Антоніє.

Антоній.

Я з ласки Брута з вами.

Четвертий міщанин.

Що каже він про Брута?

Третій міщанин.

З ласки Брута,

Мовляв, я вас усіх вбачаю разом.

Четвертий міщанин.

Не раяв би йому чіпати Брута.

Первий міщанин.

Та'ж Цезарь був тиран.

Третій міщанин.

А вже-ж! Се щастє,

Що Рим від нього відкараскавсь.

Другий міщанин.

Мовчіть! що нам Антоній скаже.

Антоній.

Міщане, друзі!...

Міщане.

Цитьте! слухайте вже!

Антоній.

Римляне, друзі, земляки! вважайте! ⁵⁸)
Не вихваляти Цезаря прийшов я,
А погребати. Як лихе хто діє,
То вдіяне живе й по його смерті,
А добре часто загребуть з кістками.
Нехай так буде й з Цезарем. Ви чули
Від Брута благородного, що Цезарь
Амбітний був. Коли се так і справді,
То за тяжку вину одвітив тяжко.
Прийшов сюди я з Брутової ласки
(Бо Брут персона в нас шановна вельми;
І всі вони, усі поважні люде)
Промовити над Цезарем прощаннє.
Він був мій друг, друг вірний, справедливий;
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Привів він полонян у Рим багато:
Їх окуп збагатив наш скарб громадський:
Хиба за се в нас Цезарь став амбітним?
Як плакали убогі, й Цезарь плакав.
Амбітність робить ся з чогось твердого...
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Ви бачили самі, як в люперкальське сьвято
Я тричі подавав йому корону;
Він тричі не хотів її прийняти.
Хиба-ж і се у вас амбітність буде?
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Не перекорюю я слову Брута.
Я для того тут, щоб сказати, що знаю.

Колись любили всі його, і знали, за що.
Що-ж не дає вам плакати по ньому?
Чи ти, розсудку, втік десь проміж зьвірів?
Чи люде вже свій розум загубили?
Пробачте, зупинюсь. Я в домовині
Із Цезарем сховав і власне серце.
Замовкну, поки вернеть ся до мене.

Первий міщанин.

В його словах доволі, бач ся, правди.

Другий міщанин.

Подумавши про се, побачиш справді,
Що Цезаря вони згубили марно.

Третій міщанин.

Еге, панове! Так я й сам бою ся,
Щоб замісь Цезаря не сїв хтось иньший.

Четвертий міщанин.

Чи чули ви? він не прийняв корони;
То се річ явна: він не був амбітний.

Первий міщанин.

Коли се так, хтось дорого заплатить.

Другий міщанин.

Бідаха! се в його від сліз червоні очі.

Третій міщанин.

Нема над нього луччого і в Римі.

Четвертий міщанин.

Вважайте, знов щось хоче говорити.

Антоній.

Ще вчора слово Цезаря стояло
Против усього сьвіту, а тепер він
Лежить оттут, і найбіднійший старець
Не хоче перед Цезарем вклонитись.
Колиб хотів я, браттє, вам у мислі
І в серце влити помсту і буянне,
То я пошкодив би і Кассію і Бруту,
А се-ж, ви знаєте, поважні люде.
Ні, я їм зла не заподію. Лучче

Я скривджу мертвого й себе самого,
І вас, анїж людей таких поважних.
Та ось у Цезаря знайшовсь пергамент
З його печаттю. Се його остання воля.
Колиб ви знали, що се за духовна,
(Тепер, пробачте, я читать не буду),
Ви-б кинулись до мертвого і стали
Йому криваві рани цілувати
І хусточки у кров його мачати,
Сьвященну кров. Так, кожен з вас просив би
На память од нього хоть волосину,
І волосинку сю, як скарб безцінний,
В духовній завіщав своїм потомкам.

Четвертий міщанин.

Ми хочемо його духовну знати.
Читай, Антонїє, читай нам зараз!

Усі.

Духовну Цезаря! останню волю!

Антонїй.

Спокійтесь, добрі люде; я не мушу

Читати вам його останню волю.

Не треба вам і знати, миле братте,

Як Цезарь вас любив.

Бо ви не дерево, не камінь, -- люде!

А яко люде, чуючи сю волю,

Загоритесь і зробітесь безумні.

Нї, лучче вам не знати зовсім, братте,

Що ви його наслідники: бо визнавши...

О, що-ж би вийшло з того!

Четвертий міщанин.

Читай, Антонїє, нам зараз! Чувш?

Ми хочем Цезареву волю знати.

Антонїй.

Та втихомирте ся-ж! та подождїте-ж!

Я не гаразд зробив, що вам признав ся.

Боюсь, що вшкодив сим шановним людям,
Що закололи Цезаря; бою ся...

Четвертий міщанин.

Се зрадники, а не шановні люде!

Усі.

Останню волю! завіщаннє!

Другий міщанин.

Вони паскуди, харцизяки. Волю!

Антоній.

Примушуйте до читання волї?

Обстаньте-ж перше Цезарево тіло,

То я вам покажу, хто сюю волю,

Хто сю духовну написав народу.

Дозвольте менї зійти з трибуни?

Усі.

Зійди.

Другий міщанин.

Спустись у низ. (Він сходить у низ).

Четвертий міщанин.

Кругом, кругом обстаньмо.

Первий міщанин.

Од гроба пріч! од тіла геть!

Другий міщанин.

О чесний пане! місце йому, місце!

Антоній.

Не товпте ся до мене, станьте дальше!

Усі.

Назад! давайте місце! поступітьесь!⁵⁹⁾

Антоній.

Коли є слюзи в вас, то наготуйтесь

Тепер їх проливати, миле братте

Ся тога кожному із вас знайома.

Я памятаю й день, коли її надїв він.

Було се лїтнім вечером в наметї,

В той день, як Нервіян переборов він.

Глядїть: се Кассий так пірнув кинджалом.

Дивітесь: осьде Каска злюка вдарив
Се пропоров так Брут, його коханець.
Як витяг він залізо проклятуще,
Чи бачите, як кров бурхнула з рани?
Кров Цезаря! мов до дверей метнулась:
Чи справді се так Брут страшенно грукнув?
Бо Брут у Цезаря був чистий ангел.
Судіть, боги, як він любив невдяку!
Се був удар між усіма найтяжший.
Бо, як побачив благородний Цезарь,
Що й сей на нього кинувсь із кинджалом,
Невдячність більш ніж зрадницьке оруже
Подужала його. І розірвалось
Тоді велике серце, і закравши
Собі лице, упав великий Цезарь
У стіп статуї славного Помпея,
Котру облив уже своєю кровю.
Який же був се, земляки, упадок!
І я і ви, і всі тоді ми впали,
І звеселила ся кривава зрада.
Ви плачете... О! в вас проснулась жалість...
Се благодатні сльози. Добрі душі!
Ви плачете над ранами одежі,
Одежі Цезаря свого? Спогляньте-ж,
Ось сам лежить він у зрадницьких ранах.

Первий міщанин.

О жалібне видовище!

Другий міщанин.

О благородний Цезарь!

Третій міщанин.

О день гіркий, нещасний!

Четвертий міщанин.

О зрадники паскудні!

Первий міщанин.

О вид страшний, кривавий!

Другий міщанин.

Ми помсти, помсти хочемо! Помстїмось!

Ходїмо... вишукаймо... вбиймо...

Спалїмо! Ні один проклятий зрадник...

Антонїй.

Гей, стійте, земляки!

Первий міщанин.

Мовчіте! слухайте, що благородний

Антонїй скаже.

Другий міщанин.

Ми готові слухать.

Ми пїйдемо за ним, поляжемо з ним.

Антонїй.

Кохані, любі друзї, я не хочу

Подвигнуть вас на буйну колотнечу.

Вчинили се шановні вельми люде.

Не знаю, що їх змусило до вчинку,

Які досади — лишенько! — приватні.

Вони і мудрі і шановні вельми,

І певно знатимуть, що вам одвітить.

Сердець од них не одвертаю ваших.

Я не проречистий, як Брут; я проста,

Звичайна, як ви знаєте, людина,

Котра свого любила друга. Знають

Про се і ті, що говорить про нього

Мені дозволили серед громади.

Бо в мене ні письменности, ні слова,

Ні значности, ні акції, ні дару

Підцьковувать людей на душоубство.

Я вмю говорити тільки правду;

Те вам кажу, що знаєте й самі ви;

Показую вам дорогїї рани,

Уста німі, нещасні, бідолашні.

Колиб я Брутом був, а Брут був мною,

Тодї-б я в полумє роздув вам серце,

І в кожну з Цезаревих ран крївавих

Вложив такий язик, що і камінне-б
У Римі піднялось на бунт і помсту.

Усі.

Збунтуймо ся!

Первий міщанин.

Спалімо Брутів дім!

Третій міщанин.

Гайда! ходім шукать конспіраторів!

Антоній

Ні, стійте, земляки. Ось що скажу вам.

Усі.

Гов! цитьте, цитьте! Слухайте Антона.

О благородний, добрий наш Антоній!

Антоній.

Мої ви друзі! ви йдете на осліп,

Не знаючи, що маєте робити.

Чим Цезарь заслужив таку прихильність?

Гай, гай! та'ж ви сього і не збагнули.

Скажу-ж вам. Ви забули про духовну,

Про завіщанне, про останню волю.

Усі.

А правда, правда! завіщанне! воля!

Остання воля! Прочитай духовну!

Антоній.

Ось та духовна, під його печаттю,

Під Цезаревою.⁶⁰⁾ Усім Римлянам

Дає він, кожному живому в Римі,

По сімдесять пять драхм грошима.

Другий міщанин.

О благородний Цезарь!... Помста, помста

За смерть його!

Третій міщанин.

Великоможний Цезарь!

Антоній.

Та вислухайте-ж терпеливо!

Усі.

Мовчімо! гов!

Антоній.

Ще вам одписує свої гульбища,
Свої приватні гаї й новії
Сади, посаджені по сей бік Тибра.
Се все вам завіщав з попомством вашим
До віку вічного, на втіху спільню,
Щоб походжали ви та веселились.
Такий був Цезарь. А коли-ж то буде
Знов другий?

Первий міщанин.

Ніколи, о, ніколи вже не буде!
Ходім, спалім у храмі його тіло,
І головешками підпалим зараз
Доми тих зрадників. Беріте тіло!

Другий міщанин.

Ідіте по багаттє.

Третій міщанин.

Ламайте всі ослони.⁶¹⁾

Четвертий міщанин.

Трощіте всі лавки, і вікна й двері.
(Виходять міщанє з тілом).

Антоній.

Тепер нехай воно гуля! Руїно,
Ти на ногах, — прямуй, куди захочеш! —
А що ти, хлопче?

Входить слуга.

Слуга.

Добродію, Октавій уже в Римі.

Антоній.

Де-ж він?

Слуга.

Він з Лепідом у Цезаревім домі.

Антоній.

Я зараз буду в нього на одвіди.

Прибув він в саму пору. Щастє
Тепер веселе, і що тільки схочеш,
Все подарує нам.

Слуга.

Я чув, що Кассий
Із Брутом, наче божевільні,
Побігли з Риму.

Антоній.

Певно, од народу,
Що я підняв. Ну, до Октавія
Веди мене тепер! (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Вулиця.

Входить Цінна поет.

Цінна.

Сю ніч приснив ся сон мені, що ніби
Ми з Цезарем десь ирували в купі.
І щось лихе душа моя віщує.
Я не хотів виходить із господи,
Та щось мене мов силоміць виводить⁶²).

Входять міщане.

Первий міщанин. Як тобі на імя?

Другий міщанин. Куди ти йдеш?

Третій міщанин. Де ти живеш?

Четвертий міщанин. Чи ти жонатий,
чи парубок?

Другий міщанин. Відповідай кожно-
му зараз.

Первий міщанин. Та й коротко.

Четвертий міщанин. Та й розумно.

Третій міщанин. Та й правдиво. Се буде найлучче.

Цінна. Як мені на імя? Куди я йду? Де живу? Чи я жонатий, чи парубок? Щоб відповісти кожному зараз і коротко і розумно і правдиво, скажу розумно: Я парубок.

Другий міщанин. Се все одно, що сказати: Хто женить ся, той дурень. За се не горе мені тріснути тебе. Далій, та просто!

Цінна. Просто йду на Цезареві похорони.

Первий міщанин. Як друг, чи як ворог?

Цінна. Як друг.

Другий міщанин. Се відповів просто.

Четвертий міщанин. А про житло, коротко!

Цінна. Коротко живу коло Капітоля.

Третій міщанин. Як тобі на імя, добродію? — правдиво.

Цінна. Цінна.

Первий міщанин. Розірвімо його на шматте: він конспірант.

Цінна. Я Цінна-поет, я Цінна-поет.

Четвертий міщанин. Розірвімо його за погані вірші.

Цінна. Я не конспіратор Цінна.

Другий міщанин. Дарма. Його зовуть Цінна. Вирвімо тільки його імя з його серця, та й нехай собі йде.

Третій міщанин. Розірвімо його! розірвімо його! А кете головешок! гов! Гей до підпалу! До Брута, до Кассія! пали все! А хто до Децьевого дому, а хто до Касчиного, хто до Лігарієвого! Гайда! (Виходять).

А К Т Ч Е Т В Е Р Т И Й.

Сцена перва.

Тамже. Сьвітлиця в Антонієвім домі.

Антоній, Октавій і Лепід сидять за столом⁶³).

А н т о н і й.

То всі отсі умруть, що із значками?

О к т а в і й.

І брат твій, Лепіде. Чи ти з тим згідний?

Л е п і д.

Я згідний.

О к т а в і й.

То черкни його, Антоній.

Л е п і д.

З умовою, щоб не був жив і Публій,
Сестри твоєї син, Антоніє.⁶⁴)

А н т о н і й.

Не буде жив. Дивись, черкну — і щезне.
Иди-ж тепер до Цезаря, Лепіде,
Та привнеси сюди духовну. Треба
Подумати, що вичеркнути з неї.⁶⁵)

Л е п і д.

Де-ж я найду обох вас?

О к т а в і й.

Або тут же,

Або у Капітолї. (Лепід виходить).

А н т о н і й.

Слабовитий,

Нїкчемний чоловіга; не годить ся
Нї на що більш, хиба куди пошнути⁶⁶).
І що-ж? як на-трое ми світ розділим,
То він отсе між нами й буде третім?

О к т а в і й.

Коли так думаєш про нього, на що ж
Покликав ти його давати голос
У чорнім судї смерти і вигнання?

А н т о н і й.

Октавіє, я перш тебе родив ся.
Як ми гонорами його окриєм,
То лекше буде нам на дорікання;
Нестиме-ж він гонори не інакше,
Як золото осел у вюках носить.
Стогнатиме й потїтиме від праці,
А ми вести і поганяти будем.
Як принесе-ж наш скарб, куди нам треба,
То здіймемо свої вюки та й пустим
Сього осла, щоб він трепає ушима
Та пас ся на громадському майданї.

О к т а в і й.

Хоч що роби з ним, а сказати треба,
Що він бувалий і хоробрий воїн.

А н т о н і й.

Такий і кїнь мій і за те від мене
Одержує вівса хорошу мірку.
Я вчу сю тварь ударить, повернутись,
Стояти і летїти ослїп.
Мій дух всім кїньським басуванням править.
Такий собі й Лепід де в чім удав ся.
Ми мусимо його учить, штовхати,

Водить на поводі сухоголовця.
Харчять ся він науками пустими
І передражнює старинну моду,
Що иньші вже давно поневіряють.
Про нього говори, як про худобу⁶⁷).
Тепер, Октавіє, я щось велике
Тобі скажу. Ось слухай! Брут і Кассий
Затягують на нас зтяжців. Треба
Нам їм не гаючись у вічі глянуть.
То нумо й ми прихильників скликати,
Робити друзів, вистачати силу,
І сю ж мінуту засідаймо в раду,
Як скриті речі добре розпізнати,
І явне лихо добре одвернути.

О к т а в і й.

Так в раду, в раду: бо прийшлось нам круто.
Кругом нас гавкає ворожа сила,
А хто всьміхаєть ся, і той, бою ся,
Таїть у серці мілїони злощів. (Оба виходять).

Сцена друга.

Перед Брутовим наметом у таборі під Сардесом.

Тулумбаси. Входять Брут, Люцілій, Люцій та воїни. Ті-
тіній та Піндар назустріч⁶⁸).

Б р у т.

Стій!

Л ю ц і л і й.

А стійте, гов! кажіте гасло.⁶⁹)

Б р у т.

Ну що, Люціліє? Вже Кассий близько?

Л ю ц і л і й.

Тут під рукою. Ось від нього Піндар
Прибув до тебе з панським привітанням.
(Піндар подає лист Брутови).

Б р у т.

Гаразд мене вітає. Пан твій, Піндаре,
Чи сам собою, чи з лихої ради
Перемінив ся так, що я хотів би,
Щоб те, що сталось, та назад відсталось.
Ну, та коли він тут, я заспокоюсь.

П і н д а р.

Я не сумнююсь, що благородний пан мій
Покажеть ся таким, яким він справді,
Розсудливим і повним чести.

Б р у т.

Певно.

Люцілїє, ходи на одно слово.
Як він тебе прийняв?

Л ю ц і л ій.

Учтиво досить,

З повагою, та вже без панїбратства,
І не з такими дружніми речами,
Як се бувало.

Б р у т.

Ти менї малюєш,

Як то горяча приятнь остиває.
Бо знай, Люцілїє, коли прихильність
Зачне занепадати і вмирати,
Вона аж геть вдаєть ся ув учтивість.
Без хитрощів правдиві й щирі душі,
Лукаві-ж люде — мов гарячі шкапи,
Що з виду кіньми добрими здають ся,
А скоштувавши острогів кривавих
Понурять ся, немов лихі коняки,
І не видержують свої проби.
То вія сюди з потугою прямує?

Л ю ц і л ій.

Сю ніч стоятимуть вони у Сардах,
А більша часть комінника прибуде
Із Кассієм. (Марш за сценою).

Б р у т.

Чи чуєш? вже й примчав ся.
Іди повагом Кассию назустріч.

Входить Кассий із воїнами.

К а с с и й.

Стій, гов!

Б р у т.

Стій, гов! Подайте-ж гасло далій.
(За сценою: „Стій, гов“! — „Стій, гов“! — „Стій, гов“!)

К а с с и й.

Скривдив єси мене, мій чесний брате.

Б р у т.

Судить мене боги! Не знає кривди
За мною й ворог: якже брат дознав ся?

К а с с и й.

Ти хочеш, Бруте, заховати кривду
Під сим тверезим видом. Тільки-ж знаєш?...

Б р у т.

Вгамуй ся, Кассе, і поволеньки
Висловлюй ся в своїх докорах. Знаю
Тебе я добре й так. Чи то-ж подоба
Нам лаятись перед двома військами?
Нехай вбачають тільки нашу дружбу.
Звели їм уступити; тоді в наметі
У мене вибухни свої докори.
Я буду слухати тебе без перериву.

К а с с и й.

Накажеш, Піндаре, там отяманню,
Щоб з військом уступили трохи з ґрунту.

Б р у т.

І ти, Люціліє, теж саме зробиш.
Нехай до нашого намету люде
Не наближають ся, поки розмова йтиме.
Стань із Тітінієм коло ввіходу.

(Виходять).

Сцена третя.

У Брутовім наметі. Люцілій і Тітіній трохи оддалік.

Входять Брут із Кассием.

К а с с и й.

Скривдив єси мене, що так жорстоко
Обвинуватив Люціюса Пеллу
За хабарі, що брав він од Сардянців; ⁷⁰⁾
Скривдив і тим, що не вважав на листи
Мої про нього : а я чоловіка
Знав добре.

Б р у т.

Сам себе скривдив ти,
До мене пишуци в такому ділі.

К а с с и й.

Не час тепер ганяти ся за всяким
Переступом дрібним щоб покарати.

Б р у т.

То знай же, Кассие, що люде судять
Тебе самого за нечисту руку : ⁷¹⁾
Ти продаєш, мовляли, недостойним
За золото отаманства.

К а с с и й.

Нечисту...

Нечисту руку? Я? Не будь ти Брутом,
Клянусь богами, ти-б замовк на віки.

Б р у т.

Твоє імя вповажнює і підкуп;
Тим карне право голову ховає.

К а с с и й.

Як! карне право?

Б р у т.

Згадай Березоль, березольні іди:
Від кого й за що впав великий Цезарь? ⁷²⁾

Юлій Цезарь.

Чи доторкнувсь до нього хто ледачий?
Чи хто пірнув його не задля карі?
Як! то се з нас такий хто небудь буде,
Що вбив найпершого у світі мужа,
Щоб тільки злодіякам потурати?
І ми собі запакостимо руки
Паскудним хабаром, і нашу славу,
Широке займище гонорів наших
Запродамо за пригорщ того сьміття!
Любійше бути псом мені і гавкати
На місяць, ніж таким-ось Римлянином.

К а с с и й.

Не гавкай же на мене: не позволю!
Не забувай ся так, на мене напустившись.
Я воїн, старший за тебе по службі, ⁷³⁾
І знаю більш, чого хто дослужив ся.

Б р у т.

Ні, Кассіє, ти більш мене не знаєш.

К а с с и й.

Ні, знаю.

Б р у т.

Ні! кажу тобі, не знаєш.

К а с с и й.

Не сердь мене, а то і я забудусь.
Пожаль ся сам себе, і не спокушуй...

Б р у т.

Ах, ти легкодуху!

К а с с и й.

Чи се-ж можливе?

Б р у т.

Ось слухай, бо я хочу говорити.
Невже я попуск дам гніву твому?
Злякаюсь, що дурний на мене зирить?

К а с с и й.

Боги! і я се все терпіти мушу?

Б р у т.

Се все? ще й більш. Біснуй ся, поки горде
Твоє порветь ся серце. Йди, показуй
Твоїм рабам, як вельми ти розсердивсь.
Нехай твої невірники трусять ся.
Я мушу задню пасти? мушу гнутись?
Перед твоїм дурним гонором лазить?
Клянусь богами, сам ти перевариш
Отруту власної досади й злости,
Хоть би тобі і луснуть довело ся.
Бо від сьогодні буду реготати,
Як ти розприндиш ся.

К а с с и й.

Так от якої?

Б р у т.

Ти кажеш, що ти луччий воїн. Добре;
То доведи-ж, що хвалиш ся не дурно,
І се мені велика втіха буде.
Я вчитись рад у тих, що більше вміють.

К а с с и й.

Ти всяким робом кривдиш мене, Бруте.
Я не сказав, що луччий, тільки старший.
Чи я-ж сказав?

Б р у т.

Хоть би й сказав, байдуже.

К а с с и й.

Не сьмів би й Цезарь так мені сказати.

Б р у т.

Ти й не посьмів би так його скушати.

К а с с и й.

Я не посьмів би?

Б р у т.

Ні.

К а с с и й.

Я не посьмів би?

Б р у т.

Пожалував би свого віку.

К а с с и й.

Слухай!

Ти сам себе аж надто не вбезпечуй,
Що я до тебе так прихильний вельми:
Зроблю таке, що послі й пожалкую.

Б р у т.

Ти, Кассіє, зробив уже зо мною
Таке, що мусиш потім жалкувати.
Нема в твоїх погрожуваннях страху:
Бо я узброївсь чесністю так міцно,
Що се мов вітер мимо мене віє,
А я про те й байдуже. Я до тебе
По гроші послав, а ти не хочеш
Мене обмислить ними. Я-ж не хочу
Ніяких грошей кривдою збирати.
Клянущося небом, лучче власне серце
Перетоплю на гроші, і на драхми
Порозливаю кров, ніж із нетяги,
Із рук його мозолявих крутити
Його убогі крихти беззаконством.
Я послав по золото до тебе,
Щоб заплатити за службу легіонам,
І ти не дав мені. Хиба-ж се Кассій?
Хиба-ж я так тобі відмовив, Каю?
Коли Марк Брут да так оскупердіє,
Що з скринями зачинить ся від друга,
Боги! направте всі громи на нього
І сокрушіть його на прах!

К а с с и й.

Ні, Бруте,

Я не сказав „не дам“.

Б р у т.

Ні, ти сказав так.

К а с с и й.

Кажу, що ні! а тільки той був дурень,
Хто мій одвіт приніс до тебе, Бруте.
Ти розірвав мені докором серце.
Друг мусить переносить хиби друга,
А Брут мої перевеличив хиби.

Б р у т.

О, ні! поки мене не розірвали.

К а с с и й.

То ти мене не любиш?

Б р у т.

Тільки хиби

Твої мені не любі.

К а с с и й.

Дружнє око

Ніколи хиб таких би не вбачало.

Б р у т.

Не добачало-б їх підхлібне око,
Хоть заввишки були-б вони з Олімпа.

К а с с и й.

Иди-ж, Антоніє з Октавієм,

Иди над Кассієм одним помсти ся.

Бо Кассію житте вже остогидло.

Ненавидить його отсей, кого він любить;

Поневіряє ним його брат рідний

І мов невольника його картає.

Які він має хиби, всі в реєстрі,

Всі вписані у записную книжку

І вивчені, щоб тикать йому в вічі.

О! я не можу виплакати духа

З моїх очей, і плачучи умерти.

Ось меч мій, ось тобі і голі груди,

А в грудях серце над скарби дорожше,

Над Плютусові шахти щирозлоті.

Коли ти Римлянин, на, вярви зараз!

Я золота не дав тобі, на-ж серце.

Ударь, як Цезаря єси ударив.
Бо і в той час, як ти його найбільше
Ненавидїв, ти і тодї його ще більше
Любив, ніж Кассія коли у житні.

Б р у т.

Сховай свого меча і скільки хочеш
На мене гримай: маєш повну волю.
Роби що хоч — безчесте буде жартом.
О Кассіє! ти в дружбі із ягнятком,
В котрому гнів — мов той огонь у кремні.
Ударять по йому, він сыпле іскри,
І зараз же ізнов холодний.

К а с с и й.

Як же?

То Кассій для того живе на сьвітї,
Щоб тільки бути забавкою Бруту
Підчас своєї туги і досади?

Б р у т.

Се я і сам сказав тобі в досадї.

К а с с и й.

Ти признаєш ся, Бруте? Дай же руку.

Б р у т.

На із рукою й серце.

К а с с и й.

Бруте!

Б р у т.

Що там?

К а с с и й.

Невже-ж ти, люблячи, знести не можеш,
Як я забудує у палкім гуморі,
Котрий менї по матери достав ся?

Б р у т.

Ні, можу, Кассіє, і вже надалїй,
Як визвіриш ся ти на свого Брута,
Він думатиме, що се твоя мати
Його картає словом, та й байдуже. (Гук за сценою).

Поет із за сцени.

Так ні-ж бо! смерть хиба мене зупинить.⁷⁴⁾

Входить поет.

Кассий.

А що се? що там сталося?

Поет.

Соромтесь, гетьмани! що в вас на думці?

Любитись вам, дружити подобає.

Хто жив на світі довше, той се знає.

Кассий.

Ха, ха! як скверно цинік сей рихмує!

Брут.

Геть звідсіля, бурлако, грубіяне!

Кассий.

Не сердь ся, Бруте, на його удачу.

Брут.

Я знав би се, та він не знає часу.

Про що під час війни сї мартопляси?

Геть звідси, гайдабуро!

Кассий.

Геть! іди вже.

(Виходить поет).

Входять Люцілій і Тітіній.

Брут.

Люцілій і Тітіній, поведіте,

Щоб таборилось на ніч отаманне.

Кассий.

Та й поверніть з Мессалою негайно.

(Виходять Люцілій і Тітіній).

Брут.

Гей, Люціє, подай вина у чашу!

Кассий.

Не думав я, щоб ти так дуже сердивсь.

Брут.

О Кассіє! багато в мене горя.

К а с с и й.

То й філософія твоя даремня,
Коли случайним бідам ти підвладний.

Б р у т.

Ніхто не переносить горя лучче...
Умерла Порція.

К а с с и й.

Як, Порція!

Б р у т.

Умерла.

К а с с и й.

То як же я влизнув од смерти в тебе,
Що перекорював тебе так вельми?
О тяжко непереносна́ утрата!...
З якої-ж болісти?

Б р у т.

З журби в розлуці

І суму, що Антоній та Октавій
Так в силу вбили ся.. бо враз зо смертю
Її прийшла й ся вість до мене...
Се збожеволило її нещасну,
І як лишилась без прислуги дома,
То проковтнула жару.⁷⁵⁾

К а с с и й.

І скінчилась?

Б р у т.

Так, і скінчилась.

К а с с и й.

О боги безсмертні!

Входить Люцій із вином і свічками.

Б р у т.

Не говори про неї більш! Подай лиш
Коряк вина. Тут утоплю все горе.

К а с с и й.

Я рад би, Бруте, серцем відозватись
На благородний тост. Налий же, Люцій,

Аж поки через край вино поллеть ся.
Ніколи не напюсь любовю Брута (Пе).

Вертаеть ся Тітіній із Мессалою.
Ввіходь, Тітине, й ти Мессало любий.
Посядемо кругом сієї свічки
Та поговоримо про наші справи.

К а с с и й.

Ти вмерла, Порціє!

Б р у т.

Ні слова більше!

Мессало, я одержав кілька листів,
Що молодий Октавій та Антоній
Ідуть на нас з могутнім вельми військом,
Прямуючи шляхами на Філіппі.

М е с с а л а.

Про се писали і до мене, Бруте.

Б р у т.

З яким же ще додатком?

М е с с а л а.

Що Октавій,

Антоній і Лепід сто senatorів
Проскрипціями й вигнаннем згубили.

Б р у т.

Тут наші дописи ріжнять ся трохи:
Про сімдесять мені писали, і між ними
Лічили й Ціцерона.

К а с с и й.

Ціцерона?

М е с с а л а.

Нема його! В проскрипцію попав ся.
А від жони ти маєш вісти, пане?

Б р у т.

Ніяких.

М е с с а л а.

Нічого про її тобі й не пишуть?

Б р у т.

Нічого.

Мессала.

Се мені на вдивовижу.

Б р у т.

На що се ти питаєш? Може чув що?

Мессала.

Ні, ні.

Б р у т.

Кажи, як Римлянин, по правді.

Мессала.

Прийми-ж, як Римлянин, всю правду:
Бо певна річ, що вмерла, та ще й чудно.

Б р у т.

Ну, так прощай же, Порцне... Усі ми,
Мессало, мусимо колись умерти.
Ся думка, що й вона-б колись умерла,
Дає мені тепер терпіння силу.

Мессала.

Великі люде так великі втрати
Терпіти й мусять.

К а с с и й.

Я се добре знаю,

Так як і ви! терпіти-ж, — ні, не в силах.

Б р у т.

А нумо-ж братись до живого діла!
Чи не пійти нам прямо на Філіппі?

К а с с и й.

Не думаю, щоб се було гаразд.

Б р у т.

Чом?

К а с с и й.

А ось чом. Лучче, як сам ворог стане
Шукати нас. Потратить він запаси,
Потомить військо, і собі зашкодить;

А ми собі на лежах з упокоєм
Випочиваєм бодрі і готові

Б р у т.

Хороші ради уступають луччим.
Країна між Філіппами і нами
Нам підлягає тільки по неволі,
За наші контрибуції сердита.
Як пійде неприятель через неї,
То буде повно тих людей у нього,
І прийде він сюди з великим духом.
Всі ті вигоди ми в його однієм,
Як явимось туди самі до його
І сей народ за спиною поквнем.⁷⁶⁾

К а с с и й.

Ось слухай, любий брате —

Б р у т.

Вибачай бо.

Ще-ж ти зміркуй і те, що наші друзі
Нам оддали свої найбільші сили,
Що легіони в нас до краю повні,
І діло наше вже поспіло зовсім;
Що враг наш підбиваєть ся у гору,
А ми готові к заходу спускатись.
В ділах людських прилив також буває.
Користуйсь ним, — фортуна пофортунить,
А пропусти, — усе верстанне життя
Застрягне на мілях, на бідуванні.
Отсе-ж тепер ми так у повнім морі,
І мусимо течення пильнувати,
Або втеряти нагоду щасливу.

К а с с и й.

Ну, будь по твому; рушаймо,
І під Філіппами на нього вдармо.

Б р у т.

Під нашу раду ніч глуха підлізла.
Природа нужді мусить уступити.

Обманимо її коротким опочивком.
Нема чого сказати ще?

К а с с и й.

Немає.

Добраніч. Встаньмо рано та й рушаймо.

Б р у т.

Подай опончу, Люцій. (Виходить Люцій).

На добраніч,

Мессало і Тітіне, добрі друзі! —

Добраніч, Кассіє мій благородний!

Спи твердо.

К а с с и й.

О мій любий брате!

Недобре ми сю ніч розпочинали.

О, щоб же наші душі не ділились

Ніколи більше так! Ніколи, Бруте!

Б р у т.

Тепер усе гаразд.

К а с с и й.

Добраніч, батьку.

Б р у т.

Добраніч, брате.

Тітіній і Мессала.

На добраніч, пане,

Гетьмане наш.

Б р у т.

Усім вам на добраніч.

(Виходять Кассій, Тітіній і Мессала).

Вертаєть ся Люцій із опончею.

Давай опончу. Де твоя бандура?

Л ю ц и й.

Тут у наметі.

Б р у т.

Ге! ти зовсім сонний.

Бідаха! не виню тебе: зморив ся.

Гукни хоть Клявдия з ким небудь иньшим.
Нехай заснуть на подушках в наметі.

В а р р о н.

Та ми й постоїмо, коли се вгодно.

Б р у т.

Ні, ні, лягайте; ляжте, добрі люде.

Я може ще надумаюсь як иньше.

Глянь, Люцие, ось книга, що шукав я.

Я положив її в опончу, у кишеню. (Слуги лягають).

Л ю ц и й.

Я й знав, гетьмане, що вона у тебе.

Б р у т.

Не сердь ся, хлопче! Я знай забуваю.

Чи зможеш вдержати важкі ще очі

І вдарить раз чи два в бандурні струни?

Л ю ц и й.

Зможу, коли ви zvolите, мій пане,

Б р у т.

Удар же, хлопче, в струни! Я вже надто

Тебе турбую за твою готовість.

Л ю ц и й.

Се єсть мій довг, наш милостивий пане.

Б р у т.

Не мушу правити й довгу не в пору,

Бо молода кроз одпочить жадає.

Л ю ц и й.

Я виспав ся вже, милостивий пане.

Б р у т.

Се добре діло. Ще й навпослі заснеш.

Я не задержу довго. Не поляжу,

То буду добрим я до тебе... (Музика і пісня).

Се сонне щось. О сне мертвотворящий!

Ти вже наліг як оливо на хлопця,

Що йграв тобі у кобзу! Любий хлопче,

Добраніч! Не будитиму вже більше.
Та так хитаючись розібеш кобзу.
Візьму її від тебе. На добраніч,
Мій хлопче! А подивимось у книгу.
Се я й листка не заломив читавши?
Здасть ся, я аж ось де зупинив ся. (Сідає).

Входить Цезарів дух.⁷⁷)

Як сьвічка ся горить неясно... Га! А хто се?
Се мабуть стуманілі мої очи
Дивоглядну мару мені втворили.
Вона на мене йде. Що ти такеє?
Чи бог який, чи ангел, чи диявол,
Що кров морозиш, волос підіймаєш?
Кажи мені, чи справді ти що небудь?

Д у х.

Я, Бруте, твій злий дух.

Б р у т.

Чого-ж прийшов ти?

Д у х.

Сказать, що під Філіппами побачиш
Мене.

Б р у т.

То я ще раз тебе побачу?

Д у х.

Так, під Філіппами. (Дух зникає).

Б р у т.

То що-ж? і добре.

Я й під Філіппами тебе побачу...
Чого ти зник? Я тільки що зосьмілився.
Злий духу, я хотів би дещо більше
Поговорить з тобою. Хлопче! Люций!
Варроне! Клявдіє! прокиньтесь, встаньте!
Чи чуєш? Клявдіє!

Люцій.

Ослабли струни.

Брут.

Йому здається і ві сні, що грає.
Прокинься, Люцій!

Люцій.

Що вам, що, мій пане?

Брут.

Чого ти так кричав? Хіба що снилось?

Люцій.

Мій пане, я не знаю, чи кричав я.

Брут.

Кричав єси. Що там тобі приснилось?

Люцій.

Нічого, пане мій.

Брут.

То спи-ж ізнов. Гов, Клявдіе! чи чуєш?
Та годі-ж спати, козаче!

Варрон.

Що, мій пане?

Клявдій.

Що, пане мій?

Брут.

Чого ви так кричали?

Варрон і Клявдій.

Хіба кричали, пане?

Брут.

А кричали.

Що снилось вам?

Варрон.

Нічого, пане мій.

Клявдій.

Мені також нічого.

Брут.

То ідіте-ж

Та кланяйтесь мойому побратиму,

Нехай рушає табором зарані.

І ми рушаєм.

Варрон і Клявдий.

Ідемо, гетьмане.

(Заслона).

А К Т П Я Т И Й.

Сцена перва.

Долина під Філіппами.

Входять Антоній, Октавій і їх військо.

О к т а в і й.

Бач, я, Антоніє, не помилив ся.
Казав єси, що ворог не посьміє
Зійти у низ з високого підгір'я:
А от же й ні: стоїть він перед нами,
І під Філіппами готов на нас ударить,
Відказуючи перш, ніж ми сп'ятеєм.⁷⁸⁾

А н т о н і й.

Ба! я їм в серце вліз, і добре знаю,
Про що се робить ся. Вони-б то раді
У всяке иньше місце йти, і сходять
У низ із ляканого храбрування,
Вповаючи, що в наших мислях будуть
Хоробрими вояками. Куди там!

Входить посланець.

П о с л а н е ц ь.

Готуйтеся, гетьмани: вже неприятель
Іде на нас, вшикований до бою.

Юлій Цезарь.

Криваві знаки бою повівають,
І треба нам робити щось негайно.

А н т о н і й.

Веди, Октавіє, свої хоругви
Повагом по лівому боці поля.

О к т а в і й.

Ні, по правому; ти-ж держись лівого.

А н т о н і й.

Не час тепер зо мною торгуватись.

О к т а в і й.

Я не торкуюсь, я так хочу.⁷⁹⁾ (Марш).

Тулумбаси. Входять Брут, Кассій і їх військо, Люцілій,
Тітіній, Мессала і інші.

Б р у т.

Вони стоять і розговору хочуть.⁸⁰⁾

К а с с і й.

Стій тут, Тітініє; ми мусим вийти
На розговор із ними.

О к т а в і й.

Чи не дасть нам,

Антоніє, знак бою?

А н т о н і й.

Підождімо

Їх наступання, Цезарю. Ходімо!

Нас гетьмани на розговор чекають.

О к т а в і й.

Стояти тихо, поки гасло буде.

Б р у т.

Попереду слова, а там і вдари.

Чи так, земляцтво?

О к т а в і й.

Тільки-ж се не з того,

Щоб ми, як ви, слова любили більше.

Б р у т.

Октавіє, слова хороші лучче

Лихих ударів.

А н т о н і й.

Бруте, ти говориш

Хороше слово й за лихим ударом :
А сьвідком дїрка в Цезаревім серці,
Котру пробив єси гуканнем : „Многа
Лїта тобі, наш Цезарю ! вітаєм !“

К а с с и й.

Антонїє, ми й доси ще не знаєм
Твоїх ударів, та за те словами
Підрізуєш ти чисто бжолу в Гиблі,
Не зоставляючи їм меду й каплі.⁸¹⁾

А н т о н і й.

Та зоставляючи жало.

Б р у т.

Се правда,

Ба і без голосу : бо ти украв їх голос.
Розумно робиш, що перед кусаннем
Погрожуєш.

А н т о н і й.

А ви, падлюки, не грозили,
Як ваші підлі кинджали зубились
У Цезаревих ребрах. Ви, мов малпи,
Показували зуби ; мов собаки
Вертілись під ногами, і по рабськи
Лизали Цезареві руки й ноги ;
А в ту мїниту ваш проклятий Каска
Мов пес упив ся — Цезареви в шию.
О, ви лестивці !

К а с с и й.

Ге ! лестивці... Чуєш ?

За се вже сам собі подякуй, Бруте.
Язик сей не кусав би нас сьогодні,
Колиб ти Кассия тоді послухав.

О к т а в і й.

До дїла, вже, до дїла ! Ми потїєм
Од перекорів ; то нехай же лучче

Від доказу сей піт почервоніє.
Дивітесь : ось мій меч на конспірантів.
Коли-ж його у піхву я сховаю?
Як помстимось за трийцять і три рани
У Цезаря, або ще й другий Цезарь
Мечі сих зрадників собою нагодує.

Б р у т.

Ні, Цезарю, ти не умреш од зради,
Хиба привів її з собою.

О к т а в і й.

Я й надіюсь,

Що я родив ся не на те, щоб згинуть
Од Брута.

Б р у т.

О! колиб ти і найлуччий
Був. у роду своїм, то і тоді не міг би
Бажати благороднійшої смерти.

К а с с и й.

Сварливий жак не варт такої чести
У спілці з піяком і комед'янтом.

А н т о н і й.

Дід Кассий все однакий.

О к т а в і й.

Годі! йдімо.

Ми кидаєм вам, зрадники, наш визов
У зуби. Сьмієте сьогодні вдарить,
Виходьте в поле; а коли не змога,
Виходьте, як почувте апетит.

(Виходять Антоній, Октавій і їх військо).

К а с с и й.

Бурхай же, вітре, надимайтесь, хвилі!
На море, човне! Бура розгулялась,
І над усім тепер случай панує.

Б р у т.

Люцілїє, ходи сюди на слово.

Люцілій.

Гетьмане? (Брут із Люцілієм відходять на бік).

Кассій.

Гов, Мессало!

Мессала.

Що, гетьмане?

Кассій.

Сьогодні день моїх родин, Мессало.
Дай руку, будь за свідка, що і я так,
Як той Помпей, тепер спуститись мушу
У наших вольностях на щасте битви.
Ти знаєш, я держав ся Епікура,
І по його ясній науці думав.
Тепер же я перемінив свій розум,
І трохи вірую у віщування.
Як вийшли ми із Сардів, два великі
Орли спустились на передній стяг наш,
І в воїнів із рук хапали страву.
Вони нас провели аж до Філіппів,
І полетіли геть сьогодні в ранці,
А на їх місце воронне злетілось,
І з пугачами понад головами
У нас літає, хижо позирає,
Мов ми вже справді їх похила здобич.
А тїнь од них здаєть сь нам зловіщим
Покривалом, що вкрило наше військо,
Готове вже з душею розлучитись.⁸²⁾

Мессала.

Не вір такому.

Кассій.

Вірю тільки частю :

Бо дух мій бодр, і я на те наваживсь,
Щоб небезпеки зустрічать статочно.

Брут.

Так, так, Люціліє.

К а с с и й.

Тепер, мій Бруте,
Мій благородний Бруте, помоли ся,
Щоб нам боги допомогли сьогодні,
Щоб нам прожити на світі з упокоєм
І в любій дружбі старість привітати!
Та, як діла людські все непевні,
Подумаймо й про гірше, що складеть ся.
Коли втеряєм битву, се між нами
Остання буде бесіда. Ну, що-ж ти
Робитимеш тоді?

Б р у т.

Зістанусь вірним
Науці філософії тіві,
Котрою винуватив я Катона
За смерть, що сам собі він заподіяв.
Не знаю й сам, чого, та так здається,
Що легкодушність се була б і підлість,
Бояти ся того, що може буде,
Й самому власну смерть попереджати.
Вворужившись терпінням, буду ждати
Призволу сил високих, що над нами.⁸³⁾

К а с с и й.

То, як не наша візьме, ти допустиш
Вести себе по вулицях в тріумфі?

Б р у т.

Ні, Кассіє, о, ні! сього не думай,
Щоб благородний Римлянин дозволив
Водити себе по Римі у кайданах.
Для сього в Брута надто дух високий.
Та день сей все-ж бо мусить закінчити
Ту справу, що счалась у березолі,
У іди, і чи нам ще доведеть ся
Зустріти ся коли, сього не знаю.
Тим приймемо тепер прощання вічне.
На віки, Кассіє, прощай на віки!

Зустрінемося ізнов, — засьміємося,
А ні, то й добре, що ми попрощались.

К а с с и й.

На віки, Бруте мій, прощай на віки!
Зустрінемося ізнов, всьміхнемся справді,
А ні, то се гаразд, що попрощались.

Б р у т.

Ну, так веди-ж нас!... О, колиб то можна
Нам знать кінець трудів, перш ніж настане!
Та вже-ж скінчить ся день сей, то й побачим.
Рушай, агов! рушаймо! (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Поле битви.

Боевий галас. Входять Брут і Мессала.

Б р у т.

Лети, лети, Мессало, доручи їм,
Тим легіонам з того боку сю цідулу!
(Битва реве ще голоснійше).

Нехай ударять дружно: бо я бачу —
Октавове крило стоїть ослабим.
Як з разу вдаримо, то й перевернем.
Лети, лети, Мессало: всім наперти! ⁸⁴)

Сцена третя.

Тамже. Друга часть поля.

Боевий галас. Входять Кассий і Тітіній.

К а с с и й.

О, подивись Тітіній! глянь, втїкають!
Я і своїм став ворогом: ледачі!

Ся корогва, глянь, показала спину.
Я вбив падлюку й взяв її од нього.

Тітіній.

О Кассіє! Брут поспішив із гаслом.
Узявши гору над Октавом, ринувсь
Аж надто жваво. Воїни на здобич,
А їх Антоній обгорнув тим часом.

Входить Піндар.

Піндар.

Втікай, мій пане, далій, далій!
Антоній у твоїх уже наметах.
О благородний Кассіє! втікай же.

Кассій.

Воно далеко геть, Споглянь, Тітіній!
Чи се мої намети, де палає?

Тітіній.

Твої, мій пане.

Кассій.

Ну, Тітіній, сядь же

Ти на мого коня, і острогами
Бий в черево, пока домчить до війська
Он-онде, та й назад, щоб знав я певно,
Чи наше то, чи то вороже військо.

Тітіній.

Вернусь сюди так хутко, мов подумав. (Виходить).

Кассій.

Злізь, Піндаре, на сю стрімку могилу!
У мене здавна очи туповаті.
Дивись у слід Тітінію, і що там
Побачиш на-полї, кажи. (Виходить Піндар).

Сьогодні

Я дихать став, і время обернулось,
І де почав, там і скінчити мушу.
Зробила жизнь моя свій круговорот.
Ну, що, приятелю? що?

Піндар (із за сцени).
О, мій пане!

Кассій.

Що там?

Піндар.

Уже кругом Тітінія обсіли
Комінником... от-от його настигнуть!
Та він летить... Вже мало не на ньому...
Ой, ой, Тітініє!... Із коней злазять...
О! він також... Уже в неволі.
Чи чуєш гук? Се з радощів гукають.

Кассій.

Ізлазь назад: шкода дивитись більше.
О, ти легкодуху! отсе тобі дожити,
Щоб луччого взяли перед очима друга!

Входить Піндар.

Іди сюди, козаче!

Я взяв тебе у Парфії в неволю.
Я пощадив тебе, а ти покляв ся,
Що все робитимеш, чого я схочу.
Тепер прошу, додерж своєї клятви.
Од нині будеш вільний, тільки слухай.
Сей меч пройшов крізь Цезареве тіло.
Візьми-ж його і вдарь мене у груди.
Мовчи! ні слова! на, бери рукоять,
І, як закрию я лице, оттак, о,
Рази!... (Піндар пробиває його).

О Цезарю! ти відомщений,

Та ще й мечем, що вбив тебе самого... (Умирає).⁸⁵)

Піндар.

Отсе-ж я й вольний; та ніколи в світі
Я не хотів би вільности такої.
О Кассіє! далеко я втікаю.
Ніхто з Римлян не чутиме про мене. (Виходить).

Вертають ся Тітіній і Мессала.

Мессала.

Ми тільки поміняли ся, Тітіній.
Октавія побив так Брут великий,
Як Кассія полки побив Антоній.

Тітіній.

Возвеселить се Кассієве серце.

Мессала.

Де-ж ти його зоставив?

Тітіній.

У турботі

Тут з Піндаром коло могили.

Мессала.

Чи се-ж не він лежить?

Тітіній.

Лежать він чудно,

Мов неживий... О бідне моє серце!

Мессала.

Ні, се не він.

Тітіній.

Ні, він, о, він, Мессало!

Та Кассія нема уже на сьвітї. —

О ти, вечірне сонце! як червоне

Своє промінне ллєш ти против ночи,

Так у крові день Кассієв погаснув.

Зайшло вже римське сонце! день наш зникнув;

Нависли хмари й роси небезпечні.

Ми вже своє зробили. Се непевність

Про нашу справу наробила лиха.

Мессала.

Одна непевність наробила лиха.

О помилко, ненавидна дитино

Зневіри! на що ти малюєш

Уму живому те, чого й немає зовсім?

О помилко! зачавшись вельми скоро,

Не зродиш ся ніколи ти щасливо :
Ти губиш матір, що тобою ходить.

Тітіній.

Де-ж Піндар? Піндаре! гов! де ти?

Мессала.

Шукай його, Тітіній! я тимчасом
Пійду і в благородні уші Брута
Встромлю сю вість; встромлю її, Тітіній,
Бо гостра сталь і ядовиті стріли
Були-б такі-ж приемні уху Брута,
Як і ся вість нещасна.

Тітіній.

Йди, Мессало,

Я-ж пошукаю Піндара тимчасом.

(Виходить Мессала).

На що ти посилав мене, хоробрий
Мій Кассе? Та'ж я зустрівсь з твоїми
Приятелями. Се-ж вони на мене
Вінок побіди гучно возложили,
Щоб я тобі його оддав негайно.
Хиба-ж не чув ти, як вони гукали?

О леле! ти собі все иньше протовкмачив.

Візьми-ж його! Дай, я тебе ввінчаю.

Твій брат звелів тобі його віддати,

І я його вволю волю. Бруте!

Йди-ж боржій сюди та подиви ся,

Як Кассия твого я возвеличив. —

Простіть мені, боги! се римський звичай...

О мечу Кассійв! пройди мені крізь серце.⁸⁶⁾

(Пробиває себе і впадає).

Боевий галас. Вертаєть ся Мессала з Брутом, молодим
Катоном, Волюмнієм і Люцілієм.

Брут.

Де-ж він, Мессало? де його тут тіло?

Мессала.

От там, оплакує його Тітіній.

Б р у т.

Тітій до гори лежать.

К а т о н.

Убитий!

Б р у т.

О Цезарю! який ти ще могутній!
Твій дух кругом нас ходить і незримо
Мечі нам в серце наше направляє.

(Битва гуде стиха).

К а т о н.

Тітініє хоробрий! Подивітесь,
Як Кассія він мертвого вповажив!

Б р у т.

Чи єсть іще таких у Римі двох,
Як сі? Прощай, останній Римлянине!
Тобі, товариша вже Рим не зродить.
Тепер не можу, друзі, більше плакати
Над сим покійником. Та я знайду ще,
О Кассіє! знайду я час для сього.
Ходімо ж. Мертве тіло одвезіте
У Тассос: похорон посеред стану
Стривожив би нам військо.⁸⁷) Ну, ходімо-ж
На поле битви. Лябео та Флявій,
Поставте в лави та вшикуйте військо. —
Ще три години тільки; ще до ночі
Попробуєм, Римляне, вдруге щастя. (Виходить).

Сцена четверта.

Друга часть поля.

Боевий галас. Входять бючись воїни обох військ, потім
Брут, Катон, Люцілій і иньші.

Б р у т.

Ще, земляки! О, стіймо, браттє, міцно!

К а т о н.

Який байстрюк не встоїть? Хто за мною?

Я обявлю імя моє по війську. —

Я Марків син Катонів, гов! я ворог

Тиранів, гов! я друг землі своєї.

Я Марків син Катонів, гов! за мною!⁸⁸⁾

(Наступає на неприятеля).

Б р у т.

А я, я Брут, я Маркус Брут, щоб знали!

Я друг землі моєї, знайте, друзі!

(Виходить напіраючи на неприятеля. Катон падає).

Л ю ц і л і й.

О молодий Катоне благородний!

І ти упав? Ну, що? ти, як Тітіній,

Поліг хоробрим робом і засьвідчив,

Що ти Катонів син.

Первий воїн.

Смерть, чи здавай ся!

Л ю ц і л і й.

Здаюсь, щоб тільки вмерти. Ось і плата

За те, щоб ти убив мене на місці. (Даючи гроші).

Вбивай же Брута: сям себе прославиш.⁸⁹⁾

Первий воїн.

Е, ні! не вбю! Се благородний бранець.

Другий воїн.

Дай місце, гов!

Скажіть Антонію, що Брут піймав ся.

Первий воїн.

Я доложу. Та ось він сам надходить.

Входить Антоній.

Гетьмане, Брут в полон спіймав ся.

А н т о н і й.

Деж він?

Л ю ц і л і й.

На волі він, Антоніє, на волі.

Скажу тобі я сьміло, що врагови

Живцем не взяти Брута у неволю ;
Боги його від сорома заслонять.
Живим, чи мертвим ти його спіткаєш,
Він буде Брутом, вірним собі Брутом.

А н т о н і й.

Ні, се не Брут, приятелі, а тільки
Не менше Брута ваговитий бранець.
Пильнуйте добре, тільки без зневаги.
Таких людей хотів би я зробити
Своїми друзьми, а не ворогами.
Ідіть довідайтесь, чи Брут живий ще,
Чи мертвий, і подайте звістку
В намет Октавіїв, що й як там сталось.

(Виходить)

Сцена пята.

Иньша часть поля.

Входять Брут, Дарданій, Кліт, Стратон і Волкомній.

Б р у т.

Сюди, недобитки, бідахи-друзі ;
Спочинемо на сій скалі ще трохи.⁹⁰⁾

К л і т.

Статілій зняв у гору смолоскипи,
Та не вертаєть ся назад, гетьмане !
Або його узято, або вбіто.

Б р у т.

Сідай лиш, Кліте! Вбіто — се й є слово.
Тепер у моді смерть. Ось слухай, Кліте !
(Шепче йому).

К л і т.

Як ! я, гетьмане ? Ні за що на сьвіті !

Б р у т.

Мовчи-ж !

Кліт.

Я лучче сам себе убив би.

Брут.

Дардане, слухай. (Шепче йому).

Дардан.

Я? таке зробити?

Кліт.

О, мій Дардане!

Дардан.

О мій добрий Кліте!

Кліт.

Чого від тебе Брут хотів, Дардане?

Дардан.

Щоб я убив його. Глянь, він задумавсь.

Кліт.

Сосуд сей благородний так став повен,

Що горе прилило під самі очі.

Брут.

Ходи сюди, Волюмніє, на слово.

Волюмній.

Що скажеш, мій гетьмане?

Брут.

Ось що, Волюмніє. Уже два рази

Дух Цезарів мені в ночі являв ся:

Раз коло Сард, а вдруге сеї ночі

Тут на Філіппівському полі. Знаю,

Мій час настав.

Волюмній.

О, ні, ні, мій гетьмане!

Брут.

Так, так, Волюмніє, я в тому певен.

Ти бачиш сам, як дієть ся на світі.

Нас вороги пригнали к самій кручі... (Гук битви).

Нам лучче ринутись самим у яму,

Нїж ждати, поки нас зіпхнуть до долу.

Волюмніє, ти знаєш, ми ходили

У двох з тобою в школу. Будь же другом,
Подерж меча, я кину ся на нього.

Волюмній.

Не дружнє діло се було-б, гетьмане.

(Битва клекоче все близше).

Кліт.

Втікай, втікай, гетьмане! та негайно!

Брут.

Прощайте-ж всі. Бувай здоров, Волюмній!

А ти тим часом спав, Стратоне?

Прощай, Стратоне. Земляки, радію

Всім серцем, що як я живу на світі,

Ще ні один із вас мене не зрадив.

Втерявши день сей, я прославлюсь більше,

Ніж Марк Антоній із своїм Октавом

Ледачою побідою над нами.

Прощайте-ж, земляки: язик бо Брутів

Історію його життя кінчає,

І кости Брутові спочити хочуть,

Попрацювавши для сієї хвилі.

(Боевий галас. За сценою кричать: „Втікай, втікай,
втікай!“).

Кліт.

Втікай, гетьмане! о, втікай бо!

Брут.

Втікайте ви, а я біжу за вами.

(Виходять Кліт, Дардалій і Волюмній).

Прошу тебе, Стратоне, ти не кидай

Свого гетьмана. Я-ж бо знаю

Тебе товаришем шановним, добрим.

Держи-ж мого меча та одверни ся,

Я рину ся на нього. Так, Стратоне?

Стратон.

Дай перше руку, та й прощай, гетьмане!

Брут.

Прощай, Стратоне друже!

Ну, Цезарю, тепер уже спокій ся:

Бо я тебе убив і в половину

Не так охочо, як себе самого.

(Кидасть ся на свого меча і вмирає).

Боввий галас. Уступування. Входять Октавій, Антоній,
Мессала, Люцілій і їх військо.

О к т а в і й.

Що се за чоловік?

М е с с а л а.

Слуга мого гетьмана. Де, Стратоне,
Твій пан?

С т р а т о н.

На вольній волі, не в кайданах,

Як ти отсе, Мессало.⁹¹⁾ Побідивши

Його, хиба що спалять мертво тїло.

Бо Брута тільки сам він зверг до долу,

І не прославить смерть його нікого.

Л ю ц і л і й.

Так тільки й мусїли найти ви Брута.

Спасибі, Бруте, що моє ти слово

Зробив правдивим.

О к т а в і й.

Я беру до себе

Усіх людей, котрі служили Бруту.

Товаришу, чи ти пійдеш до мене?

С т р а т о н.

Пійду, коли Мессала се дозволить.

О к т а в і й.

Дозволь йому, прошу тебе, Мессало.

М е с с а л а.

Скажи мені, як Брут умер, Стратоне?

С т р а т о н.

Я меч держав, а він на нього кинувсь.

М е с с а л а.

Прійми-ж того, Октавіє, до себе,

Хто дослужив гетьману до оставку⁹²⁾.

Антоній.

Він був найліпший Римлянин між всіми.
Всі конспіранти, всі, окрім Брута
Вбивали Цезаря з ворування,
А він з одного чесного жадання
Добра своїй землі із ними змовивсь.
Жив він прекрасно: бо в ньому змішались
Всі елементи так, що і природа
Могла, дивуючись йому, сказати:
„Ось чоловік! такий він був у мене!“⁹³⁾

Октавій.

То й честь йому віддаймо по заслужі:
Похоронім його велично й пишно.
Сю ніч лежатиме в моїм наметі,
Як воїн, убраний в заслужену зброю.⁹⁴⁾
Тепер військам, спочивши, веселитись.
А ми ходім трофеями ділитись. (Виходять).

ПОЯСНЕННЯ.

1) Плутарх пише, що многі Римляне були невдоволені, коли Цезарь по смерті Помпея і по скінченю домашньої війни справив тріумф над Помпеєвими синами, що не були ніякими чужинцями, але римськими горожанами. Та про те Римляне хилили ся перед Цезаревим щастєм, наклали пута на свій язик, пересвідчені, що по так довгих бурях панованє одного чоловіка, се одинока запорука спокійнішого часу.

2) У Плутарха хронологія фактів, а, значить, і їх мотивованє — инші. Він подає, що коли Цезарь не прийняв подаваної йому Антонієм корони, сенат велів поставити скрізь по місті його статуї з королівськими диядемами на голові. Але трибуни Флявій і Маруль поздирали ті корони, а надто посадили в тюрму тих, що перші витали Цезаря яко короля. Народ утішив ся тим і називав їх Брутами, гідними наслідниками того давнього Брута, що прогнав королів із Риму. Але Цезарь так образив ся тим, що велів обох трибунів зкинути з уряду.

3) Люперкальське сьвято (Lupercalia), празник Люперка (вовчого бога), італьського божка,

що стереже череди від вовків. В р. 44 перед Хр., себ то в році смерті Цезаря, се сьвято припало на 14 лютого. „В той день — описує П्लутарх — молоді патриції і деякі урядники бігають голі по вулицях і з жарту б'ють шкіряними гарапниками на вулиці всіх тих, хто стоїть їм у дорозі. Деякі жінки, навіть з найвисших родів, навмисно стають на дорозі і наставляють руки, щоб отримати удар, вірячи, що від того зроблять ся плодючими“. Шекспір використав сю вказівку по своїому в драмі, зробивши з обрядового бігання в голім виді звичайну гонитву.

4) Кальпурнія (не Кальфурнія), дочка Пізона, була четвертою жінкою Цезаревою. Про її неплідність ані про її участь у люперкаліях у П्लутарха нема ніякої згадки.

5) П्लутарх оповідає, що Цезарь придивляв ся люперкальським бігам з високої трибуни, сидячи на золотім кріслі, в триумфальній одежі. Про його забобонність нема згадки.

6) П्लутарх подає, що якийсь віщун від довшого часу остерігав Цезаря, щоб стеріг ся мартових ід (дня 15 марта).

7) Кассій був женатий на Брутовій сестрі. П्लутарх каже про него, що се був чоловік горячої, запальної вдачі і ненавидів Цезаря більше з приватних причин, прим. за те, що зробив Брута претором скорше, ніж його, — аніж за його змагання до політичного самовладства. З сих причин він і Брута наструнчив против Цезаря.

8) П्लутарх у своїх житєписах Цезаря і Брута нераз повторяє, що Брут виступив против Цезаря з чистих, ідеальних мотивів і тільки з ненависти до тиранії підніс руку на свого добродія. Бо-ж Цезарь не тільки дарував був йому жите яко сторонникови Помпея, але надто ще обдарував його

високими урядами, зробив своїм приближеним і зумів справді здобути собі його симпатію.

9) Плутарх оповідає, що коли Кассій раз запитав Брута, чи піде на засіданє сенату, де хочуть Цезаря вибрати на короля, Брут відповів: „Ні, радше згину, ніж маю втратити свободу“. Кассій уже від довшого часу приготовлював змову, але не міг приступити до виконання пляну, бо всі змовники заявляли, що підуть на се діло тільки тоді, коли на чолі змови стане Брут. Почувши від Брута такі слова він осьмілив ся і виявив йому обережно свій плян. Брут обняв і поцілував його і потім не говорячи більше вони розійшли ся, щоб поговорити кождий зі своїми приятелями.

10) Оповіданє Кассієве про плаванє Цезаря в Тибрі — Шекспірова видумка. Так само й те, що дальше говорить Кассій про Цезареву хворобу в Іспанії, основане лише в маленькій частині на Плутарху, який тільки загально, мимохідь згадує, що Цезарь раз у Іспанії був хорий на пропасницю.

11) По Плутарху був Марк Брут потомком того Юнія Брута, що був головною пружиною прогнавя короля Тарквінія з Риму і якому за се давні Римляне поставили на Капітолї бронзову статую, зобразивши його з голим мечем у руці. Та тільки — додає Плутарх — той давній Брут був жорстокий і строгий, а його потомок лагідний, чесний і з замилюванєм відданий фільзофії.

12) Плутарх говорить, що Цезарь не довіряв сухорлявому Кассієви, але також і Брутові за те, що сей вічно задуманий.

13) Плутарх не згадує про Каску говорячи про конспірацію, а тільки в описі самого вбійства; він додає при тім, що се був малозначний чоловік,

що не мав навіть уряду еділя (поліційного комісара).

14) Се подає Плютарх, який також у житєписї Антонія підносить, що се був бравий війовник в рішучій битві против Помпея коло Фарсалїї він провадив лїве крило, — але в приватнім житю розпусний і безхарактерний. Своїми гордощами і потакуванем на Цезареві коронаційні забаги він, сам того не знаючи, дав Цезаревим ворогам справедливу підставу до замордованя Цезаря.

15) Подїї списані за Плютархом; представлене народа в сьмішнім і поганім сьвітлі — власний додаток Шекспіра.

16) Про те, що в Цезаря була падуча болїсть, згадує й Плютарх, але в иньшїм місці.

17) Плютарх присьвятив Ціцеронові спеціальний житєпис, де високо підносить його вченість, називає його найліпшим бесїдником його часу, але при тїм додає, що він був зарозумілий і слабхарактерний. Що говорив по грецьки, се згадує Плютарх також при иньшій нагодї оповїдаючи, що Ціцерон мав раз видати осуд про промову сина могутного Красса, та боячи ся наразити собі впливового але невченого батька, висловив свій осуд по грецьки.

18) Плютарх оповїдає, що Брутові приятелї з власної охоти підкидали Брутови такі карточки на преторське крісло.

19) Отсе ціле оповїданє Каски про чудеса, які попередили Цезареву смерть, узяте з Плютарха, хоча там Каска не має з ним нічого спільного; дальша розмова Каски з Кассієм і все, що подає Шекспір про нічну конспірацію — се його видумка.

20) Про Цінну згадує Плютарх аж по Цезаревій смерти як про одного з конспіраторів,

і то аж при оповіданю, як збунтовані Римляне вбили поета Цінну за те одно, що називав ся Цінна, так як один із Цезаревих убійців.

21) Плутарх оповідає, що Брут за дня перед людьми являв себе спокійним і безжурним; але в ночі дома він раз у раз думав про свою тяжку одвічальність за те, що задля него так багато ширих людей могло потерпіти, і се часто не давало йому заснути.

22) Шекспір значно змінив роль Брута супроти того, що оповідає Плутарх. Бо коли в драмі Брут являєть ся пасивним, так сказати, знярядом у Кассієвій руці і тільки остатньої ночі перед замахом пристає до конспірації, то у Плутарха він належав до неї досить довго і сам звербував для неї кількох своїх приятелів, в тім числі особливо богача Деція Брута, що був паном многих невольників і глядiatorів. Сходив конспіраторів ані в ночі перед убійством, ані в загалі Плутарх не описує.

23) Плутарх підносить, що конспіратори справді не вязали себе присягою, та про те так вірно і твердо стояли в намірі, що навіть лихі ворожби і остороги богів не знаходили у них віри.

24) Сам Плутарх називає Ціцерона боягузом і додає, що з огляду на його слабкий характер конспіратори не втягали його в свою змову.

25) Плутарх згадує вже по замордованю Цезаря, що всі конспіратори були за тим, аби вбити й Антонія. Тільки Брут спротивив ся тому, раз із вродженого благородства, а надто покладаючи надію, що Антоній, яко щирій чоловік і патріот по Цезаревій смерті стане добрим республіканцем.

26) У Плінієвій „*Historia naturalis*“ VIII, 8 читаємо: одноріг так ворогує зо львом, що де тільки побачить його, то кидаєть ся на него. Лев боячись його страшного рога, ховає ся за дерево; одноріг кидає ся на те дерево з такою силою, що його ріг вбиває ся в дерево і тут його найлекше вбити. Плінієва книга була за Шекспірових часів перекладена на англійську мову Голлендом. (*Із листового комунікату проф. Брандля*).

27) Ліґарій по оповіданю Плутарха був першим із тих, котрих Брут сам приєднав до конспірації. Ліґарій разом із Брутом був перед тим сторонником Помпея, був потім оскаржений, але Цезарь увільнив його.

28) Плутарх вихваляє Порцію як достойну дочку Катона і переняту його філософією. Вона була сестріниця Брутова і вийшла за него заміж уже яко молода вдова, маючи від першого мужа малого сінка.

29) Плутарх оповідає: Порція, бачучи, що її любий муж неспокійний, а притім і нерозсудливий, сама бритвою затила собі глибоку рану в боці. Коли Брут переляканий прийшов до її ліжка, вона показала йому свою рану на доказ сили свого характеру, що варт довіря і з його боку.

30) Плутарх згадує, що Ліґарій, хорий на пропасницю, виздоровів нараз довідавши ся, що плян конспірації має бути зараз виконаний.

31) Все фактичне в тій сцені взято з Плутарха; приблещено тільки Цезареву певність і нестрашимість, хоча з другого боку зроблено його занадто легковірним супроти Деція Брута.

32) Плутарх оповідає, що на день перед Цезаревою смертю при обіді зайшла була розмова про те, яка смерть найліпша. Цезарь відповів на се питанє: несподівана.

33) У Плутарха тільки один Децій зайшов до Цезаря і намовив його йти на засіданє сенату.

34) По Плутарху Артемідор був Грек, учитель реторики в Римі; буваючи в ріжних знатних сім'ях він довідав ся про змову на Цезарево житє і остеріг Цезаря, але за пізно. Текст Артемідорового листа — власність самого Шекспіра.

35) Плутарх оповідає, що фатального дня Брутова жінка була дуже неспокійна і стрівожена, так що Брутови донесли на засіданє сенату, що вона лежить дома і вмпрає. Вона тимчасом збен-тежена, мов п'яна ходила по вулиці і розпитувала кожного прохожого, чи не чував якої новини, і слала одного післанця за другим до свого мужа.

36) Взято з Плутарха. Сей зазначає зрештою, що памятниє засіданє 15 марта відбувало ся не в Капітолї, а в препишнім театрі, збудованім Помпеем і задля того украшенім статуєю Помпеевою.

37) Сї слова — власність Шекспіра. Плутарх каже тільки, що Цезарь не міг прочитати Артемідорового листа задля великого стиску народа.

38) Про се згадує Плутарх. Очевидно деякі сенатори знали про змову і потурали їй.

39) І се взято з Плутарха.

40) Брат Метелля Цімбра був вигнаний із Риму також як прихильник Помпеїв.

41) Плутарх оповідає, що коли змовники обступили Цезаря, сей з разу короткими але рішучими словами просив їх, щоб не докучали йому; колиж вони почали тиснути ся до него чим раз більше, він пробував силою розштовхати їх. Тоді Метеллюс ухопив обома руками Цезарів плащ і клячучи накинув собі його на плечі, а Каска, що стояв за ним, перший добув кинджала і шпигнув Цезаря в плече, але не зранив його сильно. В Це-

заревій промові у Шекспіра було первісно в тім місці троха инше не зовсім щасливе реченє: „Цезарь не чинить ніколи неправли, хиба по справедливій причині“. Сучасний Шекспірови і його друг Бен Джонзон кілька разів піднімав на сьміх сей невдалий афоризм, і Шекспір очевидно поправив його.

42) Як сказано, Каска легко зранив Цезаря в плече. Цезарь обернув ся і вхопив його за руки, та тут на него кинулись инші змовники.

43) „І ти, мій Бруте?“ Шекспір подає ті слова по латині: „Et tu Brute!“ хоча у Плутарха тих слів нема. Очевидно Шекспір знав їх ще зі своєї шкільної лави. Плутарх оповідає, що побачивши меч у Брутовій руці Цезарь випустив Касчині руки, заслонив лице плащем і дав себе спокійно колоти змовникам. Ті в поспіху і натовпі поранили одні одних, так що всі були позакровавлені.

44) Плутарх оповідає, що коли вбито Цезаря, Брут виступив наперед сенату і хотів промовити до переполошених senatorів, але вони порозбігали ся всі.

45) Сцена митя рук у Цезаревій крові — видумка самого Шекспіра, очевидно виконане того спу, про який перед тим (стор. 43) оповідає Цезарь. Плутарх оповідає тільки, що Брут і його товариші з кровавими мечами в руках пішли вулицями просто до Капітоля, заявляючи Римлянам, що тепер вони вільні і взиваючи їх, щоб уживали своєї свободи.

46) Тільки в тім місці Плутарх згадує, що всі змовники були за тим, що треба вбити Антонія, а тільки Брут упер ся при тім, щоб дарувати йому жигє.

47) Антоній був тоді конзулом. Плотарх подає, що почувши про Цезареву смерть він зразу був дуже перелякався і надів на себе невольницьку одержу. Але бачучи, що змовники не вбивають нікого більше, він осьмілився, поставив другого дня в сенаті внесок на уділене загальної амнестії, дав свого сина яко запоруку на те, що не буде замишляти нічого против республіки і запросив навіть Кассія до себе на обід, удаючи великого прихильника.

48) Плотарх оповідає, що сенат ухвалив похвалу Антонієви за те, що своїм згідливим поступуванем супроти змовників запобіг домашній війні.

49) Мотив щирої і великої приязни до Цезаря у Антонія зробив сам Шекспір пружиною його дальших поступків; у Плотарха справа виглядає зовсім внакше.

50) В Брутовім житєписі оповідає Плотарх, що другого дня по Цезаревій смерті Антоній виступив у сенаті з внеском, щоб Цезареве тіло похоронити з почестями і прилюдно відчитати його остатній заповіт і тим утихомирити народ. Кассій промовляв сильно против сего внеска, але Брут згодився з ним. „І се — додає Плотарх — була його друга помилка“ після тої першої, що він не пристав на замордоване Антонія.

51) В оригіналі „With Até by his sid“ — в Атою при боці. Ате, грецьке божество смерти і руїни, зовсім не тотожне з Гекатою, владницею нічних демонів і чарів. Плотарх поясняє поступуванє Антонія зовсім не такою глибокою приязню до Цезаря, як Шекспір, а тільки амбіцією, яка підшепнула йому думку — усунути Брута і стати самому на його місці.

52) По Плотарху Цезарева смерть застала Октавія в Аполлонії. Октавій з власної охоти прибув до Риму, щоб яко Цезарів братанок обняти спадщину по нім. Сцена зі слугою і згадка про Цезарів лист — помисл самого Шекспіра.

53) По Плотарху Антоній з разу маловажив Октавія і навіть глядів на него кривим оком, так що Октавій наперекір Антонію, завдяки Ціцеронові одержав від сенату невеличку посаду.

54) Ростра — мовниця прикрашена мегалевими дзьобами ворожих кораблів, здобутих Римлянами в першій їх морській битві з Картагенцями.

55) Плотарх згадує про таку Брутову промову зараз по замордованю Цезаря. З разу промовляв Брут на Капітолї, щоб утишити збунтований народ. Вислухавши його, всі гукнули, що змовники зробили добре і не мають чого бояти ся. Годі Брут і його товариші зійшли з Капітоля і окружені масою народа пішли на форум, де Брут промовляв другий раз. „Хоча його слухачі — додає Плотарх — складали ся з різнородної голоти, то все таки вчинок змовників наповняв їх соромом“. Брута вони вислухали мовчки, але коли потім Ціцина почав пристрасно оскаржувати Цезаря, вони з лайкою кинулись на него. Текст Брутової промови в драмі — витвір самого Шекспіра; йогож помислом є також характеристика поведження римської юрби в часі всеї сеї сцени.

56) Як сказано више, по Плотарху Брутову промову на форум вислухали Римляне мовчки.

57) Шекспірова видумка. По Плотарху Антоній промовляв над Цезаревим тілом аж другого дня по вбійстві, за ухвалою сенату.

58) В житєписі Антонія Плотарх оповідає: „Коли принесли Цезареве тіло на площу, де мали палити його, то Антоній виголосив по старому

обичаю врочисту похоронну промову. Бачучи прихильний настрій народа, він підмішав жалоби, розворушив людей вимальовуючи Цезареву доброту, розвернув перед зібраними Цезареву кроваву одежу, що в многих місцях була поліравлена мечами, проклинав убійців і довів народ до такої лютости, що кинув ся на склепи і прилавки на торговиці і поламавши їх, спалив тіло на вих, а потім грозив головнями з Цезаревого костра позапалювати доми його воївців, так що ті заздалегідь мусіли втікати". На основі сих вказівок скомпонував Шекспір Антонієву промову в драмі.

59) За Плютархом.

60) По Плютарху Цезарів заповіт відчитано народови ще перед похороном, незалежно від Антонієвої промови.

61) За Плютархом.

62) Епізод із бідолашним Цінною поетом, що згиб у тім заколоті за те тільки, що називав ся Цінна, взятий із Плютарха.

63) Плютарх оповідає: сенат переконавши ся, що Антоній навмисно викликає заколот в Римі, прогнав його з міста. Антоній наwerbував купу війська, але сенатське військо побило його. Тоді його приятель Лепід віддав йому під коменду заальпейські легіони. Тепер прилучив ся до них і Октавій, у якого також зродила ся думка стати на місці Цезаря і який переконав ся, що Ціцерон і сенат дбають тільки про те, щоб піддержати республіку. Всі ті посередні огнива акції Шекспір пропустив у драмі.

64) Плютарх оповідає, що перший з'їзд триумвірів відбув ся на острові ріки. З разу вони не могли погодити ся на проскрипційну лісту, бо кождий хотів знівечити своїх ворогів, а охоронити своїх приятелів. Але кінець кінців вони згодились

на те, щоб знехтувати всі звязки свояцтва й приязни. Антоній віддав на поталу Люція Цезаря, свого вуйка, а Октавій Ціцерона, якому завдячував початок своєї кар'єри.

65) Про се у Плутарха нема ніякої згадки.

66) Характеристика Лепіда в переважній частині — концепт Шекспірів. Плутарх згадує тільки, що Антоній наперекір Лепідові наклонив Лепідові легіони до послуху собі, та Лепідові він і потім оказував усякі чемности і називав його батьком.

67) Натяк на назву Лепіда: *lepidus*-заяць.

68) Брут і Кассій зустріли ся в місті Сардесі в Малій Азії. Плутарх оповідає, що вони поперед усього замкнули ся в окремі кімнаті і там між собою провадили завзяту сварку, роблячи один одному різні докори.

69) Про Люцілія згадує Плутарх тільки при кінці Брутового життєпису, оповідаючи, як він дав себе взяти в неволю, щоб уможливити втеку Брутові.

70) По Плутарху справа з Люцієм Пеллою була аж другого дня по стрічи Брута з Кассієм у Сардесі. Наслідком жалоби Сардянців Брут оголосив хабарника претора Пеллу нечесним (*infamis*), а Кассій невдоволений був сим присудом, уважаючи його занадто острим.

71) Плутарх малює Кассія захланним на гроші і подає, що з острова Родоса він злупив усе золото й срібло, а надто вимусив ще на горожанах 500 талантів (звиш пів мільйона р.) грішми, коли тимчасом Брут із цілої провінції Лікії стягнув ледво 150 талантів контрибуції.

72) Згадка про Цезаря в Брутовій розмові з Кассієм знаходять ся й у Плутарха.

73) Плутарх подає, що Брут був іще молодий чоловік і не дуже великий знавець людей.

Доховані до нашого часу статуї показують його мужем 40—45 літнім.

74) Сценка з поетом — тільки в частині Шекспірів концерт. Плутарх оповідає, що Брут і Кассій, замкнувши ся в окремій світлиці, зразу робили один одному гіркі докори, сварили ся голосно, а потім розплакались. Тоді давнійший приятель Катонів, Марк Феоній, чоловік поважний, але гуморист, достукав ся до них і почав так комічно деклямувати їм Несторову промову з Гомерової Ілїади (упізнане до згоди), що Кассій розсміяв ся. Правда, Брут вишпунув непрошеного гостя за двері, але лід був уже проломаний. І оба воєводи поєднали ся і засіли до вечері, при якій ішли по частині веселі, по частині філософічні розмови.

75) Передчасну смерть Порції (вона вмерла від якоїсь хвороби) вчасно вже прикрасила республіканська легенда символічним героїзмом, боючим то вона сама заподіяла собі смерть, ковтаючи розпалене вугля. Це очевидно не що инше, як символічне представлення римської республіки, що вмирає від внутрішньої пожежі. Плутарх застав уже сю легенду готовою.

76) Сю нараду Плутарх описує вже при Філіппі і подає, що Кассій був противний рішучій битві тому, бо він і Брут, хоча багатші на гроші, але бідніші на людей. Натомість Брут бажав як найшвидше довести до рішучця: або вернути Римови давню свободу, або згинуть їй самому, тим більше, що бачив, як із його війська день за днем утікали вояки до табору тріумвірів.

77) Плутарх оповідає: Брут мав звичай по вечері трохи проспати ся, потім полагоджувати важні воєнні справи, а над раном читати книжку. Оіної ночі, заким мав переправити ся з Азії до Європи, сидів він у своїм наметі дуже пізно в задумі

при маленькій сьвічці. Нараз появилася перед ним дивна, величезна людська стать і зближала ся до него не говорячи ані слова. Брут запитав: „Чи ти бог, чи чоловік? Чого потребуєш?“ На се відповіла поява: „Я твій злий дух, Бруте; коло міста Філіппі ти побачиш мене знов“. На се Брут без перестрашу мовив: „Добре; значить, побачу тебе ще раз“. Звільна щезла поява, якої крім Брута не бачив ані не чув ніхто. Що се був дух Цезаря, се додаток Шекспірів.

78) Плутарх оповідає, що Октавієві вояки не надіяли ся так швидко битви; вони були заняті копанєм ровів, коли нараз уся Брутова сила вдарила на Октавіїв табор і розбила його. Вся дальша сцена до стор. 100, себ-то розмова Антонія і Октавія з Брутом і Кассієм перед битвою — Шекспірова видумка.

79) У Плутарха подібна заміна місць відбуває ся між Брутом і Кассієм. Шекспір покориствував ся сим натяком, щоб показати, як молодий Октавій звільна забирав перевагу над Антонієм і таким робом підготувати його роль у дальшій драмі „Антоній і Клеопатра“.

80) У Плутарха нема згадки про сю розмову.

81) Гібля, місточко у стіп Етни на Сицилії, славилось своїми пасіками і запахущим медом. Шекспір міг дізнатись про него з Вергілієвих Екльог I, 54.

82) Се оповідане майже живцем виняте з Плутарха.

83) І Плутарх згадує про те, що Брут осуджував Катона за самовбійство і держав ся стоїцкої філософії, але додає, що при кінці він змінив свій погляд і заявив Кассієви: „В разі

погрому я добровільно вступлю ся з сего нужденного сьвіта. Свое жите я віддав рідному краєви ще в часі березольних ід і за те буду жити в иньшій, кращій сьвіті“.

84) У Плутарха навпаки сказано, що головною причиною погрому республіканців було те, що Брут, побивши праве, Октавієве крило ворожої армії, був певний, що й Кассій мусів побідити і за-недбав вислати йому поміч.

85) Із Плутарха взято тільки головну основу сеї сцени: що Кассій через помилку, не дождавшись Тітінія, велів Піндарови вбити себе і що Піндар убивши його втік. Згадка про те, що Кассій згіб від того самого меча, яким убив Цезаря — Шекспірова власність.

86) І тут із Плутарха взято тільки факт, що Тітіній убив себе при Кассієвім трупі.

87) Тассос, місточко недалеко Філіппі.

88) Взято з Плутарха.

89) Взято також із Плутарха.

90) Плутарх оповідає, що другого дня по смерті Кассія Брут пробував ще боронити ся, але вояки нарешті відмовили йому послуху. Тоді він обернув ся до одного з них. Кліта, просячи, щоб сей убив його. Кліт замість відповіді заплакав. Також Дарданій, Волюмній і ще деякі не хотіли вробити сего. Про смерть Брутову Плутарх подає дві версії. По одній Стратон держав меча і Брут кинув ся на него, а по другій Брут і Стратон повкопували свої мечі рукоятями в землю і кинувшись на них згibli оба поруч себе. Шекспір покористував ся першою версією.

91) По Плутарху Мессала по Брутовій смерті здобув собі приятель у Октавія.

92) Плутарх оповідає, що Мессала плачучи привів Стратона до Октавія і сказав: „Глянь, Цезаре, се той чоловік, що зробив мойому Брутові остатню прислугу“. Октавій після сего прийняв його до себе в службу і мав із него вірного слугу.

93) У Плутарха нема ніякої Антонієвої промови про Брута, а тільки сказано, що Антоній велів з військовою парадю відвезти Брутове тіло і віддати його матері, щоб похоронила його. Шекспір для отсеї промови покористував ся власними увагами Плутарховими про Брута.

94) Плутарх додає, що Октавій дозволив на те, щоб у Медіолянї лишила ся бронзова статуя, поставлена там на честь Брутові.

О п о в і с т к а .

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отєї книжки :

I. В белетристичній серії :

Ціна в короновій вал.

1. Стефан Ковалів. Дезертир і інші оповідання	1 60 к.
2. Іван Франко. Поєми	1 60 „
3. Ольга Кобилянська. Покора і інші оповід.	1 40 „
4. Гю де Мопасан. Дика пані і інші оповідання	1 30 „
5. Іван Франко. Полуйка і інші бориславські оповідання	1 40 „
6. Наталія Кобринська. Дух часу і інші оповід.	1 60 „
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2 20 „
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії . . .	1 60 „
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці .	1 60 „
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1 80 „
11. Генрик Понтюппідан Із Хат. Оповідання .	1 40 „
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповідання	1 20 „
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1 60 „
14. Михайло Коцюбинський. В путях шайтана. Оповідання	1 60 „
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха .	1 40 „
16. Панас Мирний. Лихі люди	1 40 „
17. Короленко. Судний день	1 20 „
18. У. Шекспір. Макбет	1 60 „
19. К. Гуцков Уріель Акоста	1 40 „
20. У. Шекспір. Коріолян	1 80 „
21. Михайло Яцків. В царстві сатани	1 60 „
22. Панас Мирний. Морозенко	0 90 „

23	Лесь Мартович. Нечитальник.	1·60	к.
24.	Михайло Коцюбинський. По людському .	2·00	”
25	В. Оркан. Скапаний світ.	1 00	”
26.	Василь Стефаник. Дорога	1·60	”

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій, науковій серії, „Національній Бібліотеці“ вийшли:

1. Кароль Кавцкі, Народність і її початки. Ціна книжки 60 сот.
2. Фр. Енгельс: Людвік Фаєрбах. Переклад Будового. Ціна 50 сот.
3. Фр. Енгельс: Початки родини приватної власности і держави. Ціна 1 кор. 50 сот.

Брошур другої серії не оправляєть ся.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1. М. Грушевський, Хмельницький і Хмельниччина. Ціна 20 сот.
2. Курцій Руф, Фільотас. Ціна 20 сот.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

